

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. КОСТЮКА**

ЛАНТУХ Ігор Валерійович

УДК 159.09.072

**ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ОСОБИСТІСНОЇ НАДІЙНОСТІ
СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
лабораторія психології навчання імені І.О. Синиці

Науковий консультант

доктор психологічних наук, професор **Гульбс Ольга Анатоліївна**,
Уманський державний педагогічний університет імені П.Г. Тичини МОН
України, кафедри психології, професор

Офіційні опоненти:

дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор
Яценко Тамара Семенівна, Черкаський національний університет імені Б.
Хмельницького МОН України, кафедра глибинної корекції та реабілітації,
завідувач;

доктор психологічних наук, професор **Чернявська Тетяна Павлівна**,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова МОН України,
кафедра диференціальної і спеціальної психології, професор

доктор психологічних наук, доцент **Дробот Ольга Вячеславівна**,
Національний авіаційний університет МОН України, кафедра педагогіки
та психології професійної освіти, професор

Захист відбудеться «18» *червня* 2020 р., об *11:00* годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені Г.С.
Костюка НАПН України за адресою: 01033, Київ – 33, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці НАПН України за адресою:
01033, Київ – 33, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий «6» березня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.М. Третяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Перспективи інтеграції України в Європейську співдружність потребують суттєвих кроків у розбудові національної економіки. Однією з головних проблем сучасної економіки України є залучення громадян до її розвитку. Ключовою фігурою, що впливає на розвиток вітчизняної економіки, безумовно, є підприємець. Налаштованість громадян на оволодіння підприємництвом потребує особливої психологічної підтримки й нерідко корекції прийнятих рішень щодо особистісних детермінант професійної підготовки. Враховуючи глобальні тенденції універсалізації демократичних цінностей та демократично-гуманістичного стилю мислення суб'єктів підприємницької діяльності, особливо гостро постає проблема морально-етичної поведінки підприємців та їх надійності (А.Б. Леонова, Є.Ю. Стрижов, Г.С. Нікіфоров).

У межах психологічних проблем функціонування та розвитку сучасного підприємництва зарубіжними та українськими вченими вирішуються, перш за все, наступні питання: загальні концептуальні підходи щодо психології підприємництва (Й. Шумпетер); формування мотиваційної сфери підприємницької діяльності (Дж. Аткинсон, Дж. Макклелланд); підвищення ефективності професійної діяльності (Б.Г. Ананьєв, В.О. Бодров, В.П. Зінченко, Є.О. Клімов, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, В.Д. Шадріков); стратегія поведінки у випадку невдачі у сфері підприємництва (Р. Брокгауз); концепція організаційної поведінки підприємців (Д. Катц); психологічна структура підприємницької діяльності (О.К. Зав'ялова); особливості особистості підприємця як суб'єкта діяльності (С.Т. Посохова); схильність людини до успішної підприємницької діяльності (Ю.М. Швалб); підвищення ефективності підприємницької діяльності (С.Д. Максименко, Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер, О.А. Філь); психологічна сутність підприємницької діяльності (В.В. Москаленко, В.П. Познякова, Є.Б.Філінкова); соціопсихологічний аналіз підприємницької діяльності (Ю.Ф.Пачковський), концепція забезпечення особистісної надійності фахівця (В.М. Крук); концепція морально-правової надійності особистості (Є.Ю.Стрижов); теорія надійності (Л.П. Гримак, А.І. Губинський, Б.Ф. Ломов, В.Д. Небиліцин, Л.С. Нерсисян, Г.С. Нікіфоров, О.О.Обознов, А.А. Піскопель, В.О. Пономаренко, В.Г. Пушкін та ін.).

Актуальність розробки проблеми психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності обумовлена науковими інтересами, які полягають у систематизації та узагальненні існуючих у психології підходів та теорій.

Тому проблема психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності вимагає проведення поліконцептуальних досліджень, методологічні засади яких враховують: концепцію раціогуманістичного підходу в психології (Г.О. Балл); концепцію особистісної надійності як системи характеристик особистості (І.О. Котик); концепцію надійності групи (С.В.Саричев); концепцію забезпечення особистісної надійності фахівця (В.М.Крук); концепцію морально-правової надійності особистості (Є.Ю.Стрижов); теорію надійності (В.О. Бодров, А.І. Губинський, Б.Ф. Ломов,

В.Д. Небиліцин, Г.С. Нікіфоров, А.А. Піскопель, В.Г. Пушкін та ін.); концепцію професійної надійності спеціалістів соціономічної сфери діяльності (В.В.Корнешук); концепцію управління розвитком професійної надійності педагога в процесі підготовки (О.Л. Осадчук).

Однак більшість описаних у дослідженнях моделей особистості підприємця базується на окремих особистісних властивостях. Тому особистість підприємця як цілісність, зважаючи на становлення морально-етичних аспектів його діяльності, на сьогодні недостатньо досліджується. Відсутній єдиний методологічний підхід до проблеми, не актуалізована увага на особистісних рисах та характеристиках, що забезпечують особистісну надійність суб'єктів підприємницької діяльності, не розкрито особливості та шляхи розвитку особистісних компонентів як провідних у розвитку спроможності фахівців до самодетермінації у сфері підприємництва, здійснення функцій економічного самоконтролю та надійної морально-етичної поведінки у взаємовідносинах фахової діяльності.

Відтак, актуальність проблеми та її недостатня розробленість визначили тему дисертаційного дослідження *«Психологічна структура особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота входить до плану наукових досліджень Краматорського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом «Біотехнічні засоби дослідження психофізіології особистості» та науково-дослідної теми «Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі» лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (номер держреєстрації 0109U000558).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Краматорського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом (протокол № 7 від 10 жовтня 2017 року), уточнена рішенням Вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 6 від 3 травня 2018 р.) і узгоджена на бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 28 травня 2018 р.).

Об'єктом дослідження є особистісна надійність фахівця.

Предметом дослідження є психологічна структура та зміст особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

Мета дослідження – визначити зміст психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності та компоненти її розвитку.

Гіпотези та засади дослідницької концепції автора. Наукові припущення, висунуті для дослідження та пояснення фактів, що розкривають психологічну структуру та зміст особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема:

- особистісну надійність суб'єктів підприємницької діяльності слід розглядати як інтегральне психологічне утворення, представлене сукупністю компонентів, які забезпечують стабільність особистісно-функціонально-діяльнісних показників суб'єкта підприємницької діяльності в процесі трансформації соціокультурного простору;

- сутність особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності, як системного явища, може бути розкрита в ході генетико-психологічного і полісистемного аналізу на теоретико-методологічному, феноменологічному та генетичному рівнях;

- особистісну надійність слід розглядати як метасистему, що складається з трьох структурних компонентів: особистісний, діяльнісний та функціональний, при цьому сформованість особистісної надійності визначається розвитком її змістових компонентів: ціннісно-смысловий; мотиваційний; поведінковий; емоційно-вольовий; когнітивний та міри їх узагальненості й конкретизації на різних рівнях світогляду (парадигм мислення), розвитку підприємливості як наскрізної компетентності;

- особистісна надійність забезпечує ефективне включення суб'єкта підприємницької діяльності до процесів регуляції й саморегуляції, обумовлює своєрідну ціннісно-смыслову систему побудови та інтерпретації реальності;

- особистісна надійність обумовлена зовнішньою та внутрішньою детермінацією. Зовнішню детермінацію складають такі чинники, як: суспільні взаємини, що регламентується правом та культурою в суспільстві, соціальні ролі та функції підприємця. Внутрішня детермінація обумовлюється наступними чинниками: морально-правові цінності, сенсожиттєві орієнтації, показники самоактуалізації; мотиваційні тенденції, тип спрямованості, загальні здібності до підприємницької діяльності; потреба в досягненнях, подальшому розвитку, в автономії; особливості пізнавальних процесів та інтелектуальних якостей, рівень професійних знань та компетентностей, соціальний інтелект; емоційна зрілість, стійкість до емоційного вигорання, емоційний інтелект; модель подолання стресових ситуацій, тип реакцій на дію стресорів. Ці фактори виступають основою для визначення структури особистісної надійності та є показниками ефективності її змістових компонентів;

- психосоціокультурний прояв феномена особистісної надійності, як виду соціально-економічної активності суб'єктів підприємницької діяльності, в залежності від рівня розвитку можна віднести до відповідного типу особистісної надійності.

Відповідно до мети, предмету і гіпотез визначено наступні **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз сучасного стану дослідження феномена особистісної надійності у психологічній науці.

2. Розробити концепцію психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності та побудувати її змістову модель.

3. Розробити критерії та показники рівнів розвитку особистісної надійності та побудувати функціональну модель розвитку компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

4. Визначити об'єктивні та суб'єктивні чинники розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

5. Виявити структурні та змістові компоненти особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності та побудувати модель їх розвитку.

6. Обґрунтувати методичний комплекс (психодіагностичних та корекційних методів) і провести емпіричне дослідження особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

7. Розробити програму розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності та перевірити її ефективність.

Теоретико-методологічними засадами дослідження виступають: принцип єдності психіки й діяльності (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М.Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, С.Д. Максименко та ін.); системний підхід у психології (П.К. Анохін, М.О. Бернштейн, С.П. Бочарова, Б.Ф. Ломов, С.Д.Максименко); теоретичні положення загальної, генетичної психології та психофізіології (Л.С. Виготський, Т.П. Вісковатова, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, Ж. Піаже, С.Л. Рубінштейн, А.І. Шинкарьок); концепція феномена розуміння та психології смислу (В.П. Зінченко, О.М. Леонтьєв, А.В.Петровський, С.Л. Рубінштейн); основні положення суб'єктної парадигми (К.О. Абульханова, А.В. Брушлинський, Д.Б. Богоявленська, О.А. Конопкін, А.В.Петровський, В.О. Татенко); психологія економічної поведінки (В.І.Бакштановський, Ю.В. Согомонов, О.І. Пригожин, Ю.Ф. Пачковський, О.У.Хараш); науково-психологічні уявлення про спеціальні здібності, професійно важливі якості особистості підприємця (К. Варнерид, М. Кетс-де-Вриз, Ю.В.Красилова, К. Макконнелл, Ю.Ф. Пачковський, Н.А. Побірченко, Н.В.Чигиринська); готовність сучасної молоді до підприємницької діяльності (В.М. Дюков, Н.А. Побірченко, О.П. Сергєєнкова, О.В. Тополь); концепція адаптації індивіда до економічних умов життєдіяльності (В.Й. Бочелюк, Л.М.Карамушка, Г.В. Ложкін, В.В. Москаленко, П.М. Скляр та ін.); основні теоретичні підходи щодо механізмів та форм розвитку інноваційного підприємництва (М.Алле, П. Друкер, Л. Мизес, М. Ротбард, І. Тюнен, М.Фридман, Ф. Хайек).

Для розв'язання дослідницьких завдань та забезпечення достовірності основних положень і висновків використовувався **комплекс методів дослідження:**

- *теоретичні методи:* системний і семантичний аналіз, абстрагування, узагальнення, порівняння, систематизація і класифікація отриманої інформації та її інтерпретація, структурно-функціональне моделювання;

- *емпіричні методи:* метод психодіагностичного обстеження, метод порівняльного аналізу отриманих результатів, експертна оцінка; психодіагностичне обстеження, що охоплює низку психодіагностичних методик, спрямованих на дослідження компонентів особистісної надійності підприємців, а саме:

- для вивчення індивідуально-психологічних чинників, що визначають надійність суб'єктів підприємницької діяльності, було використано «Особистісний опитувальник морально-правової надійності особистості» (Є.Ю. Стрижов), модифіковану анкету «Експертна оцінка особистості співробітника» (Б.Г. Бовін), методику «Тест на загальні здібності до підприємницької діяльності (GET TEST)», багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (О.Г. Маклаков, С.В.Чермянін);

- рівень розвитку мотиваційного компонента особистісної надійності вивчався за допомогою методик: «Діагностика професійної спрямованості особистості» (Б. Басс); «Діагностика полімотиваційних тенденцій в «Я»-концепції особистості» (С.М. Петрова);

- для вивчення ціннісно-сміслового компонента було використано методику «Якір кар'єри» (Е. Шейна, переклад і адаптація В.А. Чікер, В.Е. Вінокурова), тест «Смисложиттєві орієнтації (СЖО)» Д.О. Леонтьєва (модифікація методики «Purpose-in-Life» Дж. Крамбо, Л. Махолік), опитувальник «Діагностика самоактуалізації особистості» (А.В. Лазукіна, в адаптації Н.Ф. Каліної) адаптований варіант тесту POI (Personal Orientation Inventory) автор Е. Шостром;

- когнітивний компонент досліджувався з використанням тесту М. Кіртон (Kirton Adaptation-Innovation Inventory –KAI), методики «Профіль мислення» (Дж.Брунер), методики діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда і М. Саллівена (адаптація О.С. Михайлової);

- для діагностики поведінкового компонента особистісної надійності було використано методику «Стратегії подолання стресових ситуацій» (С. Хобфолл, адаптована Н.Є. Водоп'яною, О.С. Старченковою), методика «Копінг-тест» (Р.Лазарус, С. Фолкман, адаптована Т.Л. Крюковою, О.В. Куфтяк, М.С.Замишляєвою);

- при вивченні емоційно-вольової сфери досліджуваних, як компонента особистісної надійності, використовувалися психодіагностичні методики: «Діагностика емоційної зрілості особистості МДЕЗО» (О.С. Кочарян, М.А.Півень), опитувальник «ЕмІн» (Д.В. Люсин);

- *методи математико-статистичної обробки емпіричних даних:* параметричні та непараметричні критерії порівняння вибірок, кореляційний аналіз, факторний аналіз, з наступною якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Емпіричні дані, отримані в ході даного дослідження, піддавалися статистичній обробці за допомогою стандартних і апробованих програм для персональних ЕОМ. Використовувалися спеціалізовані пакети прикладних програм для психологічних досліджень «SPSS» та «Microsoft Office Excel» (t-критерій Стюдента, кореляційний аналіз за r-критерієм Пірсона, r-критерієм Спірмена), що забезпечують виконання загальноприйнятих одномірних статистик і багатомірних математико-статистичних методів.

Надійність та достовірність здобутих результатів і висновків забезпечується: науково-теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; застосуванням комплексу взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті, предмету та завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричного матеріалу.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося у 2015-2018 рр. У дослідженні взяли участь підприємці Донецької (n = 238) та Полтавської (n = 210) областей. Загалом дослідженням було охоплено 448 підприємців.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що:
уперше:

- розроблено концепцію психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності та побудовано її змістовну модель, яка інтегрує в собі концепти професіоналізму, суб'єктності (рівні світогляду), особистісної культури, психофізіологічні, професійні та особистісні якості;

- побудовано функціональну модель розвитку компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності;

- визначені умови та об'єктивні й суб'єктивні чинники розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності;

- розроблено модель розвитку мотиваційного, когнітивного, поведінкового, ціннісно-смислового, емоційно-вольового компонентів, які впливають на розвиток особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності;

уточнено:

- роль особистісної надійності в розвитку підприємців у професійній діяльності та позитивного впливу на успішність підприємців у бізнесі;

- теоретичні положення про склад, взаємозв'язок і взаємодію психологічних компонентів, що утворюють психологічну структуру особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності;

- систему психологічних чинників, які визначають розвиток особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності;

- напрями та методи психологічного супроводу розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

Теоретичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає у:

- концептуалізації поняття «особистісна надійність» та визначенні її місця в діяльності підприємців;

- виявленні особливості психологічної структури особистісної надійності підприємців;

- визначенні функціональної характеристики компонентів розвитку особистісної надійності підприємців;

- включенні до категоріального понятійного апарату загальної психології теоретично обґрунтованих та емпірично перевірених понять: «особистісна надійність», «особистісна надійність суб'єктів підприємницької діяльності»;

- виявленні типології та детермінант розвитку особистісної надійності (інноваційнісний, синергетичний, проактивний, просоціальний, аксіологічний, праксеологічний);

- виявленні зв'язку між рівнем розвитку та типом особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності;

- виявленні зв'язку розвитку особистісної надійності з об'єктивними (соціальна значуща взаємодія) та суб'єктивними (мотиваційним, емоційно-вольовим, ціннісно-смисловим, когнітивним, поведінковим) психологічними компонентами суб'єктів підприємницької діяльності.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено програму розвитку особистісної надійності підприємців, яка включає: навчально-методичний комплекс, що складається з он-лайн курсів, комплекс психотренінгових занять з розвитку психологічних компонентів особистісної

надійності суб'єктів підприємницької діяльності та організаційно-психологічних технологій з профілактики та подолання професійного вигорання в підприємців.

Навчально-методичні заходи передбачали проходження он-лайн курсів: «Соціальне підприємництво: дизайн-мислення та невизначеність»; «Інтегральна динаміка. Еволюція мислення, лідерства, економіки й політики»; «Дизайн-мислення для інновацій». Комплекс психотренінгових занять було використано для розвитку інтелектуальних, творчих здібностей та пізнавальних якостей особистості; навичок ненасильницької комунікації, управління конфліктами та медіації; підприємницької поведінки; підприємницької мотивації; морально-психологічних якостей; професійної етики підприємців; навичок саморегуляції психоемоційного стану; емоційної компетентності та емоційного інтелекту.

Основні теоретичні положення і емпіричні результати використано в практиці. Результати дослідження **впроваджено** в практичну діяльність суб'єктів підприємницької діяльності Департаменту корпоративної безпеки «Українського союзу промисловців і підприємців» (довідка № 8 від 9.04.2019 р.), ГО «Союз інвесторів» (довідка № 3/19 від 10.05.2019 р.), Східно-європейської федерації наукової аналітики МАНВО (довідка № Д-16 від 18.02.2019 р.), Харківської міської організації пррофспілки підприємців (довідка № 12 від 14.12.2019), у навчальний процес Краматорського інституту ПРАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом» МОН України (Акт упровадження № 4 від 12.03.2019 р.), у навчальний процес Донбаського державного педагогічного університету (Акт упровадження № 186/4 від 14.02.2019 р.), а також у навчальний процес з підготовки здобувачів вищої освіти Полтавського інституту економіки і права ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (Акт упровадження № 7 від 22.01.2019 р.), ТОВ «Науково-навчальний інститут професійної супервізії» (довідка № 19-1 від 27.12. 2019 р.), Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (довідка № 345 від 22.05.2019 р.), (Люблінського Католицького університету імені Яна Павла II (довідка № 32-1 від 12.02. 2019 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорювалися на: XXX-ій Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя» (Запоріжжя, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформація та трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності» (Львів, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні наукові дослідження у сфері педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2018); Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення» (Київ, 2018); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання застосування на практиці досягнень сучасної педагогіки і психології» (Харків, 2018); VIII Міжнародному фестивалі «Світ психології: освіта, наука, інновація» та VII Міжнародних Челпанівських психолого-педагогічних читаннях (Київ, 2018); IV-ій Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії» (Переяслав-Хмельницький, 2018); The 3th International youth conference Perspectives of sciences and education (New York, 2018); The 6th International conference «Science and society» (Hamilton,

2018); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічні науки: теорія і практика сучасної науки» (Запоріжжя, 2018); ХУ-ій науково-практичній конференції (з міжнародною участю) «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства» (Сєверодонецьк, 2018); Міжнародній конференції з психології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця (Київ, 2018); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2019).

Особистий внесок здобувача. У статті «Психологічні особливості формування професійної надійності та професіоналізму суб'єктів підприємницької діяльності», написаній у співавторстві з О.В. Кобцем - в теоретичному обґрунтуванні проблеми, формулюванні висновків; у статті, написаній у співавторстві з В.В. Лантух, «Психологічний портрет суб'єктів підприємницької діяльності» - у зборі емпіричного матеріалу, його обґрунтуванні та аналізу отриманих результатів; у статті «Вплив психологічної культури на розвиток особистісної надійності та успішності фахової діяльності підприємців», написаній з А.П. Лантух, - у теоретичному обґрунтуванні, аналізі емпіричних даних та розробки висновків; у статті, написаній з Д.В. Малєєвим, «Структура індивідуально-психологічних особливостей підприємців з різним рівнем особистої надійності» - у зборі емпіричного матеріалу, організації експериментального дослідження, обробці отриманих результатів та формулюванні висновків.

Матеріали кандидатської дисертації на тему «Формування інфраструктури ринку в Україні в роки нової економічної політики 1921-1928 рр.», захищеної у 2001 році за спеціальністю 08.01.04 – економічна історія та історія економічної думки, у докторській дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані у 3 монографіях (1 – одноосібна та 2 колективні), 3 навчально-методичних посібниках, 21 статті у збірках наукових праць та спеціальних наукових журналах, зокрема, 16 статей у фахових виданнях, включених у перелік, затверджений МОН України, 4 – у зарубіжних та міжнародних наукометричних виданнях, 11 – у матеріалах конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, 5 розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 529 найменувань, з них 37 іноземною мовою, додатків на 124 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 574 сторінки. Основний обсяг складає 373 сторінки. Робота містить 40 таблиць на 51 сторінці та 14 рисунків на 14 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність дослідження, проаналізовано стан наукової проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотези, методологічні основи та завдання дослідження, наведено методи дослідження, зазначено експериментальну базу, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення здобутих результатів, подано відомості про наукові публікації,

апробацію, упровадження результатів дослідження та особистий внесок здобувача.

У першому розділі *«Теоретико-методологічні основи дослідження психологічної структури надійності особистості підприємницької діяльності»* розглянуто психологічні підходи до дослідження надійності особистості підприємницької діяльності, розкрито зміст, структуру і принципи дослідження. Показана роль особистісної надійності підприємця в забезпеченні ефективності його професійної діяльності. Виділено особливості розвитку особистісної надійності підприємців у процесі трансформації соціокультурного простору, підкреслено увагу щодо впливу психологічної культури на розвиток особистісної надійності підприємців та їх успіху в бізнесі.

Ринкова економіка вимагає від суб'єктів підприємницької діяльності особливого способу життя (Т.В. Петренко), нового типу мислення (В.Г.Рудковська), що виходить за межі усталених стереотипів (Р.І. Олексенко). В умовах зростаючої ролі особистісних чинників підприємців важливою ознакою є їх психологічна готовність до відповідальної діяльності (Г.С. Нікіфоров), з високим рівнем довіри та надійності (Т.П. Скрипкіна).

Особистісна надійність - фундаментальна, атрибутивна ознака особистості, яка характеризує її здатність до прогнозованої відповідальної поведінки, пов'язаної з реалізацією соціальних відношень відповідно до групових норм і цінностей (І.О. Котик). Можна констатувати, що надійність, по-перше, фіксує певний спосіб розуміння світу людиною; по-друге, концентрує увагу на поведінці особистості; по-третє, актуалізує діяльність фахівця (В.М. Крук).

Особистісна надійність є особливим феноменом, у якому на суб'єктному рівні виявляється інтегративна якість підготовленості індивіда до досягнення стабільності позитивних результатів діяльності в сфері «людина – людина». За своєю природою особистісна надійність фахівців соціономічної сфери є набутою якістю, що зумовлена сукупністю певних особистісних характеристик і особливостями входження у професійну діяльність (В.В. Корнєшук).

У нашому розумінні особистісна надійність суб'єктів підприємницької діяльності - це інтегральне психологічне утворення. Воно представлене сукупністю компонентів особистісних структур, які забезпечують стабільність особистісно-функціонально-діяльнісних показників суб'єкта в процесі трансформації соціокультурного простору, характеризує здатність людини до прогнозованої поведінки, пов'язаної з реалізацією соціальних взаємин відповідно до суспільних норм та ідеалів, скоригованих власним відповідальним вибором.

Суб'єкт підприємницької діяльності розглядається науковцями в системній сукупності, його здатності до саморозвитку, самовдосконалення, розширення якісних характеристик своєї особистості як професіонала. У цьому аспекті важливе значення має єдність індивідуально-типологічних, інтелектуальних та професійних якостей фахівців. Дослідження поняття «особистісної надійності» вивчається у взаємозв'язку компонентно-структурного аналізу, який дає змогу розглядати цей феномен у генетично-прагматичному аспекті як біосоціальну систему (Б.Г. Ананьєв, Ю.Ф. Пачковський, В.П. Позняков).

Використання особистісного підходу, стосовно до проблеми розвитку надійності, призводить до розуміння того, що феномен, який досліджується, являє собою не пасивну інтеграцію впливу зовнішніх і внутрішніх умов існування, а результат акумуляції способів досягнення мети, адаптивних можливостей і розширення репертуару стратегій поведінки подолання критичних ситуацій, які сформувалися в індивіда у процесі професійної й особистісної самореалізації (В.І.Барко, Д.В. Малєєв). Розвиток і формування особистісної надійності підприємців у професійній діяльності повинні розглядатись у наступних напрямках – діяльність, надійність та спільність. Так, професійна діяльність підприємців – інтерсуб'єктивна; професійна надійність ґрунтується на позитивному самовизначенні у взаємодії, а професійна спільність обумовлена включенням підприємців у колективну діяльність, що ґрунтується на позитивному самовизначенні з учасниками взаємодії. Відповідно до цього слід звернути увагу на те, що суб'єкт підприємницької діяльності виступає одночасно організатором, проектувальником, носієм особистісної позиції, що передбачає самовизначення, самоорганізацію, самосвідому професійну діяльність.

У сучасних умовах концепція психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності має важливе значення як система наукових поглядів на сутність забезпечення суспільних взаємин у сфері взаємодії суспільства й особистості, що сприяє регулюванню взаємин у системах «людина-людина», «людина-суспільство».

У другому розділі «Психологічні особливості розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності» обґрунтовано об'єктивні та суб'єктивні чинники розвитку особистісної надійності підприємців, показано вплив компонентів особистісної надійності на розвиток особистості підприємця, а саме: мотиваційні, ціннісно-сміслові, когнітивні, поведінкові, емоційно-вольові, компоненти; виявлені особливості впливу психологічної та морально-правової культури на розвиток особистісної надійності підприємців.

Розглядаючи проблеми професіоналізму в аспекті надійності суб'єктів підприємницької діяльності, необхідно звернути увагу на те, що стан фахівця підприємця може бути внутрішньо і зовнішньо охарактеризований. Суб'єктивні професійні чинники характеризують знання, досвід, компетентність, професійну спрямованість, ідентичність, професійну придатність та ефективність праці підприємців. Об'єктивні чинники проявляються в соціально-професійному середовищі та у соціальному правовому полі, що потребує створення умов для творчості, інноваційності підприємця, а також у сприянні соціально-психологічному клімату у взаємодії з партнерами.

Під впливом зовнішніх і внутрішніх детермінант особистісна надійність суб'єктів підприємницької діяльності може зростати або зменшуватися, вона залежить від актуального стану особистості, його індивідуальних особливостей і рівня підготовленості, тривалості виконання дій, ступеня їх складності, рівнів світогляду (ціннісні комплекси або парадигма мислення) та розвитку підприємливості як наскрізної компетентності.

Підприємницька діяльність є не тільки професією, а й специфічним способом життя. У зв'язку з цим аналіз підприємця з точки зору його професійних

знань, умінь і навичок повинен бути доповнений рефлексією підприємця як суб'єкта індивідуального життєвого шляху, носія певних мотиваційно-сміслових утворень і ціннісних орієнтацій, що відповідають суб'єктивній моделі економічного успіху. Професійна підприємницька діяльність є особливим способом вибудовування життєвого шляху, яка висуває особливі вимоги до розвитку суб'єктних характеристик людини, що пов'язані з ризиком, інноваціями й постійним саморозвитком.

Засвоєння підприємцями морально-етичних категорій формує їхні професійно важливі якості, а саме: *психологічні* (прагнення до лідерства, рішучість, успіх, гнучкість, прогностичність мислення, готовність до ризику, вміння протистояти стресу); *інтелектуальні* (схильність до сприйняття нових ідей, системність, комплексність, мислення, здатність до самоаналізу); *соціальні* (керуватися принципами соціальної справедливості, встановлювати та підтримувати систему стосунків у суспільстві, тактовність, ввічливість, соціальна відповідальність); *професійні* (використовувати науково-технічні досягнення, знання особливостей ринкової економіки, працездатність, професійна надійність).

Особливості розвитку сучасного суспільства актуалізують потребу розвитку потенціалу емоційного компонента особистості підприємця для його ефективної соціальної адаптації та успішної самореалізації. Дослідження емоційного компонента фахівців підвищують науково-психологічний інтерес до проблеми надійності підприємців, що впливає на успішність їх професійної діяльності. У сферах бізнесу особливо актуальним є розвиток емоційного інтелекту підприємців, тому що лідери різних компаній стикаються з завданнями підвищення ефективності компанії в умовах кризи, упровадження змін і перетворень, і все це на тлі різкого прискорення темпів ділового життя.

Важливим системоутворюючим компонентом загальної гармонії особистості підприємця є психологічна культура, яка є інтегрованою в контекст загальної культури, культури праці й культури взаємодії в соціумі. Розвиток психологічної культури підприємців дозволяє впливати на їхні особистісні якості: когнітивні, комунікативні, емоційно-вольові, організаційні, соціально-регулятивні, мотиваційні, ціннісні ідеали та потреби. Тому при формуванні в підприємців психологічної культури, активно розвивається надійність у стосунках з партнерами, успішність у бізнесі і значно підвищується їх конкурентоспроможність.

Уявлення про психологічну структуру особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності морфологічний принцип включає опис складу утворюючих її елементів. Ці елементи дозволяють побудувати стратегії підприємців у професійній діяльності, а саме: *життєві стратегії* (егоїзм-альтруїзм, прагматизм, моральний самоконтроль, засоби дослідження цілей діяльності); *стратегія успіху* (ефективні управлінські рішення, відчуття стабільності, високе становище у суспільстві, незалежність, популярність, почуття влади, багатство); *внутрішні стратегії* (бажання самореалізувати свої здібності, підвищувати свій добробут, збільшувати доходи, прагнення до успішної кар'єри); *зовнішні стратегії* (підтримання держави, перехід на категорію власника, вплив

ринку, значимий статус у суспільстві, спадкоємність, тиск соціальних обставин, бізнес-планування).

У загальному випадку функції професійної діяльності підприємців описують *процесуальні* характеристики, направлені на перетворення суб'єкта праці, а *результативні* характеризують отримання конкретних результатів, які задовольняють потреби суспільства. Основними функціями підприємців у професійній діяльності є наступні: *економічні* (перехід управління економікою від держави до підприємців, інноваційний розвиток сучасних технологій формування ринкової економіки); *соціальні* (благодійність і довіра в соціумі, формування надійних підприємців, позитивне ставлення суспільства до бізнесу, соціальне забезпечення діяльності підприємців); *психологічні* (розвиток активної позиції підприємців на благо суспільства, формування особистісної надійності, моральності, довіри підприємців, самосвідомості, самореалізації, здатність впливати на різні сторони соціального життя). Потреба у вирішенні актуальних питань розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності стає умовою оздоровлення економіки суспільства. підкреслюється її вплив на консолідацію суспільства на успішне розв'язання проблем економіки.

У **третьому розділі** «Концепція психологічної структури особистісної надійності фахівців підприємницької діяльності» здійснено теоретичне обґрунтування концепції психологічної структури особистісної надійності підприємців, визначені критерії й показники оцінки рівнів сформованості особистісної надійності в підприємців.

Сутність особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності, як системного явища, може бути розкрита в ході полісистемного аналізу, який передбачає розгляд явища з різних боків, у рамках різних систем, на різних рівнях. Можна виділити кілька рівнів аналізу особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності.

Перший, провідний, рівень - теоретико-методологічний аналіз особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності як психологічної категорії: вивчення історії розвитку ідей надійності; характеристика підприємницької праці з позиції надійності; визначення сфери наукового знання про особистісну надійність суб'єкта підприємницької діяльності; розробка структури й понятійного апарату концепції особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності.

Встановлено, що особистісна надійність виступає динамічною системою, яка розвивається у процесі діяльності підприємців. Складність і різноманіття зв'язків особистості у фаховій діяльності робить систему особистісно-діяльнісних взаємин підприємців досить динамічною, що проявляється в розвитку компонентів психологічної структури особистісної надійності.

Теоретичний аналіз концепції та наукових підходів до розвитку особистісної надійності підприємців і підвищення їх професіоналізму дозволив обґрунтувати психологічну структуру особистісної надійності фахівців підприємницької діяльності, визначити основні теоретико-методологічні підходи (системності, гуманістичності, діяльності, інтегральної суб'єктності, детермінізму, компетентності), принципи (індивідуальності, спільності, співдружності,

організації, вибору, балансу цінностей, професійного розвитку), що зумовили добір методів та заходів вивчення компонентів щодо змісту цієї структури. Змістова модель особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності інтегрує в собі концепти професіоналізму (підприємливість як наскрізна компетентність, професійна роль та функції, загальні здібності до підприємницької діяльності), суб'єктності (рівні світогляду, соціально-економічна активність), особистісну культуру (психологічна, комунікативна, інноваційна, правова, організаційна, корпоративна), психофізіологічні, професійні та особистісні якості (Рис. 1).

Рис. 1. Змістова модель особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності

Другий рівень - феноменологічний аналіз особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності як психологічного явища, яке пізнається шляхом опису підприємницької діяльності: нормування особистісної надійності підприємця; диференціація перешкод у професійній галузі підприємця; класифікація порушень особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності; типологія детермінант особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності; типологія особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності.

Результатом вивчення особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності на перших двох рівнях є її функціональний аналіз з точки зору внутрішньої організації й механізмів функціонування (визначення критеріїв і показників оцінки особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності).

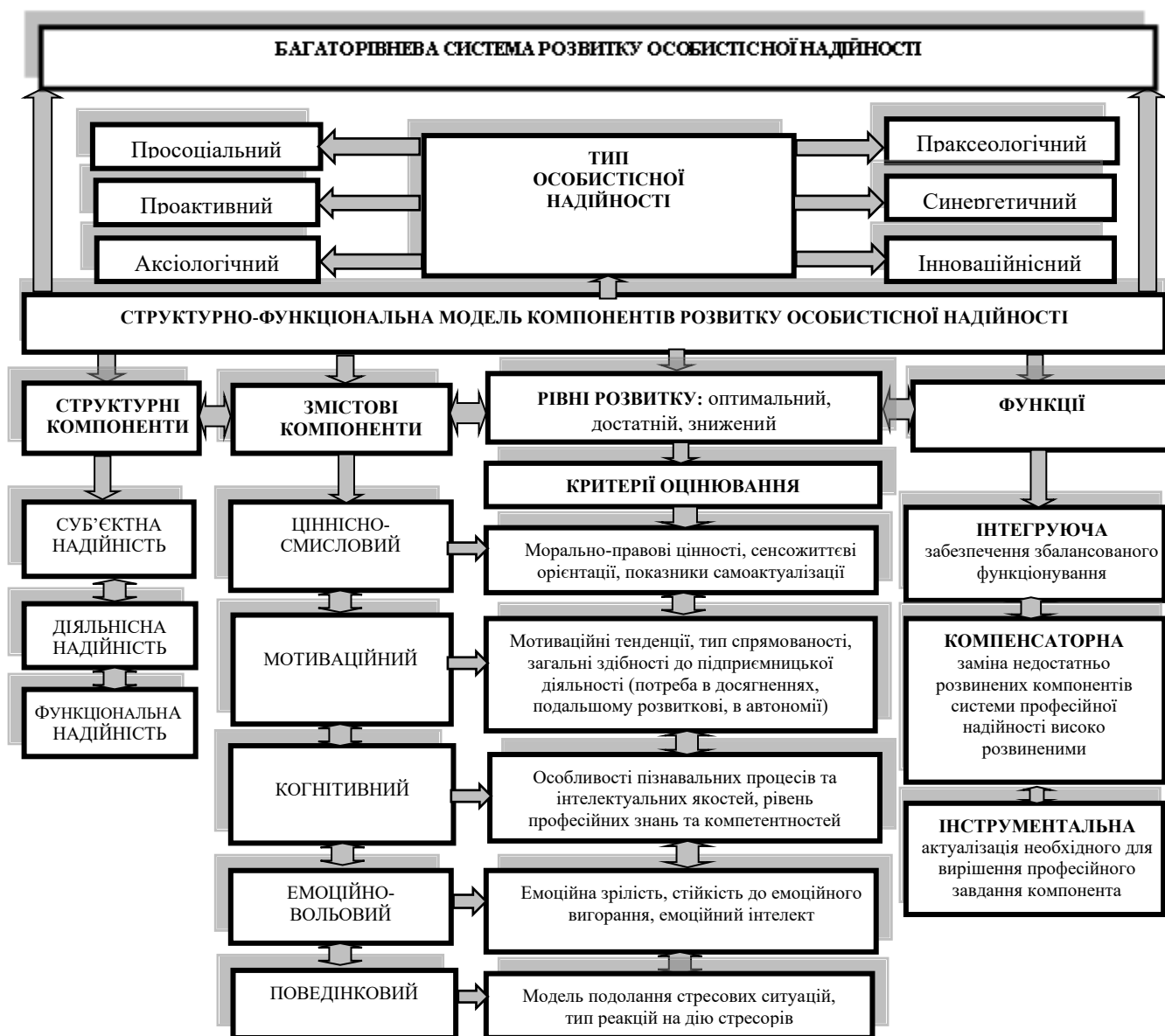

Рис. 2. Функціональна модель розвитку компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності

Третій рівень передбачає генетичний аналіз особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності з позиції категорії розвитку: опис змісту, етапів, закономірностей системогенезу особистісної надійності підприємця;

розробку моделі та програми розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

Кожен з перерахованих рівнів аналізу особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності має свою специфіку, в той же час вони в тій чи іншій мірі перетинаються між собою, не вичерпуючи один одного. Це дозволяє виявити всю багатоплановість і багатовимірність особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності як реального психологічного явища. Тобто особистісна надійність підприємця може бути відображена як складна багаторівнева система, набір компонентів якої визначається їхніми регуляторними функціями у вигляді структурно-функціональної моделі (Рис. 2).

Розгляд питання багаторівневості системи розвитку особистісної надійності через призму концепції вертикального розвитку Ж. Гебстера та соціально-еволюційної теорії спіральної динаміки К. Грейвза дозволяє прослідкувати взаємозв'язок між парадигмами свідомості, підприємливості як компетентності (за моделлю поступу EntreComp) та типами особистісної надійності. Психосоціокультурний прояв феномена особистісної надійності, як виду соціально-економічної активності суб'єктів підприємницької діяльності, у неможливий з першого по третій рівні свідомості, яким притаманні, відповідно, інстинктивна та егоцентрична парадигми мислення.

Таким чином, концепція особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності - напрям наукового психологічного знання, що дає цілісне уявлення про структуру, функції, детермінанти, закономірності та суттєві зв'язки особистісної надійності підприємця.

У четвертому розділі «Емпіричні дослідження особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності» досліджено низку компонентів, які впливають на розвиток особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

Для проведення порівняльного аналізу вибірку досліджуваних підприємців було розділено на три групи осіб (з оптимальним, достатнім та зниженим рівнем особистісної надійності) за такими критеріями: 1) результати експертної оцінки (експертами виступили 15 керівників спілок та асоціацій підприємців України зі стажем роботи на керівній посаді не менше 5 років, у підпорядкуванні яких знаходиться не менше 30 співробітників); 2) тестування за методикою «Особистісний опитувальник морально-правової надійності особистості» (Є.Ю. Стрижов); модифікованою анкетною «Експертна оцінка особистості співробітника» (Б.Г. Бовін); методикою «Тест» на загальні здібності до підприємницької діяльності (GET TEST)».

Так, за модифікованою анкетною «Експертна оцінка особистості співробітника» (Б.Г. Бовін) експертна оцінка характеристик визначалася за класичною двополюсною семибальною шкалою типу «виражена сильно» (3 бали) до «виражена слабо» (-3 бали), з можливістю вибору невизначеної відповіді і з подальшим перетворенням результатів за семибальною шкалою, в якій значенню 7 балів відповідала максимальна вираженість характеристик. Суб'єктивні уподобання та індивідуальний характер оцінки експертів ураховувалися шляхом визначення вагомих коефіцієнтів характеристик: на попередньому етапі

дослідження кожному експерту пропонувалося вибрати з вихідного набору 10 найбільш значущих (важливих) для нього характеристик (коефіцієнт ваги експертної оцінки $\omega = 3$) і виключити 5 найменш важливих характеристик (вага $\omega = 1$). Характеристикам індивідуального набору, які залишилися, присвоювалася вага $\omega = 2$. У результаті експертна оцінка по кожній характеристиці мала вигляд:

$$k = p \omega, \quad (1)$$

де p - оцінка вираженості характеристики в балах від 1 до 7;

ω - значення коефіцієнта ваги цієї характеристики в цього експерта.

Підсумкова експертна оцінка досліджуваних проводилася шляхом інтеграції та усереднення отриманих «зважених» оцінок у відповідності з ключами методики за сімома факторами (шкалами): «Ставлення до людей» (доброзичливий – недобрий; поступливий – непоступливий; миролюбний – ворожий; відхідливий – злопам’ятний; сором’язливий – розкутий; довірливий – підозрілий; невибагливий – вимогливий; лагідний – нелагідний; доброзичливий – схильний до сварок; уміє контактувати з людьми – не вміє контактувати); «Ставлення до роботи» (ініціативний – безініціативний; самостійний – залежний; ґрунтовний – поверхневий; відповідальний – безвідповідальний; захоплений – байдужий; акуратний – неакуратний; працьовитий – ледачий; виконавчий – не виконавчий; дисциплінований – недисциплінований; безвідмовний – уникає роботи); «Лідерство» (балакучий – мовчазний, комунікабельний – замкнутий, яскравий – непомітний; компанійський – індивідуаліст; любить командувати – схильний підкорятися; честолубний – нечестолубний; вимогливий – невимогливий; організований – неорганізований; розкутий – скутий; авторитетний – такий, що не користується авторитетом); «Моральні якості» (совісний – цинічний, справедливий – несправедливий, безкорисливий – корисливий, великодушний – бездушний, надійний – ненадійний, відвертий – важкодоступний, щирий – нещирий, правдивий – брехливий, скромний – хвалькуватий, можна довіряти – не можна довіряти); «Сила характеру» (упевнений у собі – невпевнений; сміливий – боязкий; вольовий – безвольний; цілеспрямований – безцільний; наполегливий – відсутність завзятості; ризикований – обережний; наполегливий – поступливий; спокійний – тривожний; терплячий – нетерплячий; уміє володіти собою – губиться у складних ситуаціях); «Інтелектуальність» (складний – простакуватий; ерудований – не є ерудованим; оригінальний – звичайний; допитливий – не виказує цікавості; кмітливий – безглуздий; дотепний – посередній; винахідливий – розгублений; тямущий – нездогадливий; прямолінійний – суперечливий; вдумливий – не схильний замислюватися).

З анкети «Експертна оцінка особистості співробітника» Б.Г. Бовіна на підставі проведеного емпіричного дослідження замість шкали «Фізична активність» нам уведена шкала «Підприємливість», до якої увійшли 15 конструктів, виділених на основі рамки підприємницької компетентності (EntreComp). Її було розроблено Об’єднаним дослідницьким центром (JRC) Європейської комісії від імені Генерального директорату з питань зайнятості, соціальних справ та суспільної інтеграції (DG EMPL). Рамка EntreComp складається з трьох сфер компетентностей: «Ідеї та можливості», «Ресурси»,

«Трансформація в дії». Кожна сфера включає п'ять компетентностей, які разом є складовими елементами підприємливості як компетентності.

Індивідуальний «профіль» кожного досліджуваного був представлений ієрархією усереднених зважених експертних оцінок факторів (шкалами) професійної успішності й вербально вираженим висновком експерта про надійність особистості: «високий рівень надійності» (значення не менше ніж за 5-ма шкалами перевищують 50 % максимально можливого результату за шкалою); «середній рівень надійності» (перевищення 50 % результату за 3 - 4 шкалами) і «низький рівень надійності».

Разом з тим на попередньому етапі дослідження максимальні значення експертної оцінки важливості отримані, насамперед, для характеристик, що входять до фактора «Підприємливість», «Моральні якості». Тому надалі оцінка рівня надійності особистості підприємця проводилася на підставі оцінок за цими шкалами, оскільки представлені вище дані дозволяють визначити їх як шкали експрес-оцінки «особистісної надійності».

Становить інтерес ієрархія показників важливості факторів (шкал) особистісної надійності за сукупною оцінкою експертів, яка виражена наступним чином: «Моральні якості» (значення рейтингу $R = 12,91$ з максимально можливих 15 балів); «Підприємливість» ($R = 12,65$); «Інтелектуальність» ($R = 10,17$), «Лідерство» ($R = 10,14$); «Ставлення до роботи» ($R = 9,62$); «Сила характеру» ($R = 8,12$); «Ставлення до людей» ($R = 7,15$).

При цьому для зарахування досліджуваних до «крайніх» груп високо- і низьконадійних застосовувався класичний критерій $x_{ср} \pm \sigma$. У результаті чисельність групи «надійних» підприємців склала $n = 152$ особи, а «ненадійних» - $n = 146$ осіб, при чисельності групи працівників із середнім рівнем надійності $n = 150$ осіб. Це слугувало підставою для проведення в цих трьох групах додаткового психологічного дослідження за допомогою стандартизованого методу дослідження особистості за методиками «Особистісний опитувальник морально-правової надійності особистості» (Є.Ю. Стрижов) та «Тест на загальні здібності до підприємницької діяльності (GET TEST)», що дозволило виявити загальні показники значущих зв'язків між показниками, що досліджуються.

Показники зв'язків виявлялися шляхом проведення кореляційного аналізу отриманих даних, характер розподілу яких дозволив застосувати коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона. У результаті кореляційного аналізу було виявлено інтенсивність кореляційних зв'язків між рівнями надійності за результатами експертного оцінювання та індивідуально-психологічними властивостями підприємців (Табл. 1, 2).

За результатами кореляційного аналізу було проведено розподіл досліджуваних по групах за рівнем розвитку особистісної надійності.

До 1 групи - оптимальний рівень особистісної надійності - увійшли 147 осіб віком від 24 до 48 років. Стаж їхньої підприємницької діяльності становить від 5 до 12 років. Рівень їх морально-правової надійності високий. Вони дотримуються традиційних моральних цінностей, прагнуть жити по правді й совісті. Також вони враховують і застосовують традиційні моральні норми у своїй поведінці; визнають свою особисту відповідальність перед іншими людьми за дотримання

моральних норм; розуміють необхідність дотримуватися цих норм; стійкі до норм егоїстичної, прагматичної і кримінальної моралі.

Таблиця 1

Кореляційний зв'язок між рівнями надійності підприємців за результатами експертного оцінювання та показниками методики «Особистісний опитувальник морально-правової надійності особистості» (Є.Ю. Стрижов)

Рівні надійності за результатами експертного оцінювання	Стадії надійності				
	Моральна	Правова	Конформна	Прагматична	Корислива
Високий	0,917**	0,896*	-	-	-
Середній	-	-	0,904**	0,873**	-
Низький	-	-	-	0,819*	0,804*

Примітка: * Відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$

** Відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$

г – коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона

Респонденти мають сформовані підприємницькі компетентності у сферах: «трансформації в дії» (взяття на себе ініціативи, планування та управління, робота з неоднозначністю, невизначеністю та ризиками, співпраця з іншими особами, навчання через досвід); «ресурси» (самосвідомість і самоефективність, мотивація та наполегливість, мобілізація ресурсів, фінансова та економічна грамотність, мобілізація інших осіб); «ідеї та можливості» (креативність, оцінювання ідей, етичне та обґрунтоване мислення, виявлення можливостей, прогнозування).

Розвинуті на високому рівні загальні здібності до підприємницької діяльності: «потреба в досягненнях (подальшому розвитку)», «потреба в незалежності - автономії», «схильність до творчості (творчі здібності - нахили)», «вміння йти на розумний (зважений) ризик», «цілеспрямованість та рішучість».

До 2-ої групи - достатній рівень особистісної надійності - увійшли 152 особи від 23 до 45 років. Стаж підприємницької діяльності становить від 2 до 10 років. Вони мають середній рівень морально-правової надійності. Сталою й осмисленою систему моральних цінностей назвати не можна. Дотримуються їх, головним чином, під впливом соціального оточення й контролю керівників. Вони можуть обмежувати свою поведінку, якщо це може завдати шкоди іншим людям. Моральні поняття й норми у структурі менталітету не осмислені й не перевірені на практиці, вони існують у свідомості респондентів у формі соціальних стереотипів і емоційних переживань.

Відповідальність за аморальну поведінку визнається умовно, моральні норми при обґрунтуванні своїх учинків застосовуються обмежено. Терпиме пасивно-схвальне ставлення до обману, шахрайства. Моральна і правова оцінка шахрайства не дається. Морально-правова сутність шахрайства не усвідомлюється. Є затримки в моральній і правовій соціалізації. У свідомості проявляється конфлікт між традиційними моральними цінностями й універсальними цінностями індивідуалізму і прагматизму.

Сформовані підприємницькі компетентності у сферах: «трансформації в дії» (взяття на себе ініціативи, планування та управління, робота з неоднозначністю, невизначеністю та ризиками); «ресурси» (мотивація та наполегливість, мобілізація

ресурсів, фінансова та економічна грамотність); «ідеї та можливості» (оцінювання ідей, виявлення можливостей, прогнозування). Розвинуті на високому рівні загальні здібності до підприємницької діяльності: «потреба в досягненнях (подальшому розвитку)», «потреба в незалежності - автономії», «уміння йти на розумний (зважений) ризик», «цілеспрямованість та рішучість».

До 3-ої групи - знижений рівень особистісної надійності - увійшли 149 осіб у віці від 18 до 46 років. Стаж підприємницької діяльності становить від 1 до 11 років. Низький рівень моральної надійності респондентів можна включити до прагматичної стадії розвитку, характерними ознаками якого є індивідуалізм і прагматизм. Вони мають сформовані підприємницькі компетентності у сферах: «ресурси» (мотивація та наполегливість, мобілізація ресурсів, фінансова та економічна грамотність); «ідеї та можливості» (оцінювання ідей, виявлення можливостей); розвинуті на високому рівні такі загальні здібності, як потреба в незалежності - автономії та потреба в досягненні. З метою виявлення структури індивідуально-психологічних особливостей підприємців з різним рівнем особистісної надійності було проведено кореляційний аналіз за допомогою r -критерію Пірсона. Результати кореляційного аналізу було представлено у вигляді кореляційної плеяди для кожної групи досліджуваних, що складається з вершин, які відповідають ознакам досліджуваних змінних, з'єднаних лініями, що відображають статистично достовірні зв'язки між змінними.

Таблиця 2

Кореляційний зв'язок між рівнями надійності підприємців за результатами експертного оцінювання та показниками методики «Тест на загальні здібності до підприємницької діяльності (GET TEST)»

Рівні надійності за результатами експертного оцінювання	Рівень розвитку підприємницьких особистісних характеристик				
	Потреба в досягненнях	Потреба в незалежності/автономії	Схильність до творчості	Уміння йти на розумний (зважений) ризик	Цілеспрямованість та рішучість
Високий	0,904*	0,901*	0,917**	0,845*	0,812*
Середній	0,807*	0,870*	-	0,811**	0,746*
Низький	0,742**	0,603*	-	-	-

Примітка: * Відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$

** Відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$

r - коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона

Результати проведеного дослідження дозволили виявити структуру індивідуально-психологічних особливостей підприємців з оптимальним рівнем надійності. Так, серед загальних характерних тенденцій у ціннісно-смісловій сфері підприємців цієї категорії, важливо відзначити дотримання традиційних моральних цінностей, прагнення жити по правді й совісті. Вони враховують і дотримуються традиційних моральних норм в своїй поведінці; стійкі до проявів егоїстичної, прагматичної і кримінальної моралі. При оцінці результатів своєї діяльності категорії «праця» і «гроші» застосовуються в тісному зв'язку з категорією «справедливість». Наднормативна активність вважається цілком

звичайним ставленням до праці. Респонденти схильні проявляти такі моральні якості як совісливість, справедливість, безкорисливість, великодушність, відвертість, щирість, правдивість, скромність. Тобто, психологічним механізмом, що визначає функціонування системи надійності, є морально-сміслова детермінація поведінки особистості. Таким чином, ми припускаємо, що морально-сміслові процеси чинять істотний вплив на когнітивну, емоційну, мотиваційну й поведінкову сфери психіки.

Проведений кореляційний аналіз індивідуально-психологічних особливостей підприємців, з достатнім рівнем особистісної надійності, дозволив установити, що надійність має тісний позитивний зв'язок з наступними показниками такими, як: моральна нормативність ($r = 0,88, p \leq 0,01$); соціальний інтелект ($r = 0,87, p \leq 0,01$); контактність ($r = 0,86, p \leq 0,01$); конформна стадія морально-правової надійності ($r = 0,85, p \leq 0,01$); емоційний інтелект ($r = 0,85, p \leq 0,05$); стратегія подолання стресу «Вступ у соціальний контакт» ($r = 0,84, p \leq 0,05$); потреба в автономії ($r = 0,84, p \leq 0,05$); комунікативний потенціал ($r = 0,84, p \leq 0,05$); потреба в пізнанні ($r = 0,83, p \leq 0,05$); комунікативна мотивація ($r = 0,82, p \leq 0,05$); трудова мотивація ($r = 0,81, p \leq 0,01$); емоційна зрілість ($r = 0,80, p \leq 0,05$); символічний тип мислення ($r = 0,79, p \leq 0,01$); цілеспрямованість та рішучість ($r = 0,79, p \leq 0,01$); уміння йти на зважений ризик ($r = 0,76, p \leq 0,05$); адапторський когнітивний стиль ($r = 0,76, p \leq 0,05$); спрямованість на спілкування ($r = 0,75, p \leq 0,05$); потреба в досягненнях ($r = 0,73, p \leq 0,05$); ціннісна орієнтація «Менеджмент» ($r = 0,72, p \leq 0,05$); ціннісна орієнтація «Стабільність роботи та місця проживання» ($r = 0,71, p \leq 0,05$); тип копіngu «Позитивна переоцінка» ($r = 0,70, p \leq 0,01$); локус контроль-Я ($r = 0,69, p \leq 0,01$); ціннісна орієнтація «Підприємництво» ($r = 0,68, p \leq 0,01$); поведінкова регуляція ($r = 0,59, p \leq 0,05$). Також надійність має негативний зв'язок з такими показниками: пугнічна мотивація як активне подолання труднощів ($r = - 0,73, p \leq 0,05$); прагматична стадія морально-правової надійності ($r = - 0,62, p \leq 0,05$). Так, значним чинником у структурі виявилася ціннісно-сміслова сфера, представлена моральною нормативністю, ціннісними орієнтаціями: «Менеджмент»; «Стабільність роботи та місця проживання»; «Підприємництво» та локус контроль-Я.

Наявність у структурі конформної стадії надійності свідчить про нестабільність та недостатнє усвідомлення системи моральних цінностей. Морально-правових приписів, як правило, дотримуються під впливом соціального оточення.

Кореляційний аналіз індивідуально-психологічних особливостей підприємців зі зниженим рівнем особистісної надійності дозволив установити, що надійність має тісний позитивний зв'язок з наступними показниками: потреба в досягненнях ($r = 0,76, p \leq 0,01$); емоційний інтелект ($r = 0,74, p \leq 0,01$); знаковий тип мислення ($r = 0,73, p \leq 0,01$); потреба в пізнанні ($r = 0,72, p \leq 0,01$); потреба в автономії ($r = 0,72, p \leq 0,05$); соціальний інтелект ($r = 0,71, p \leq 0,01$); адапторський когнітивний стиль ($r = 0,70, p \leq 0,05$); пізнавальна мотивація ($r = 0,60, p \leq 0,05$); акізитивна (матеріальна) мотивація ($r = 0,60, p \leq 0,05$).

Також надійність має негативний зв'язок з показниками: корислива стадія морально-правової надійності ($r = - 0,83, p \leq 0,05$); прагматична стадія морально-

правової надійності ($r = -0,83$, $p \leq 0,05$); ціннісна орієнтація «Виклик» ($r = -0,75$, $p \leq 0,05$); стратегія подолання стресу «Імпульсивні дії» ($r = -0,73$, $p \leq 0,05$); тип копінгу «Уникнення» ($r = -0,70$, $p \leq 0,05$); смисложиттєва орієнтація «мета в житті» ($r = -0,69$, $p \leq 0,01$); спрямованість на себе ($r = -0,64$, $p \leq 0,05$).

Аналіз структури кореляційних зв'язків індивідуально-психологічних особливостей підприємців зі зниженим рівнем особистісної надійності, порівняно з іншими групами досліджуваних, свідчить про відсутність таких складових як моральна нормативність, поведінкова регуляція, комунікаційний потенціал, емоційна зрілість, просоціальні ціннісні орієнтації та мотиви, прагнення і схильність до творчості та інноваційності.

Ще однією ключовою відмінністю є збільшення чисельності складових, які обумовлюють зниження рівня особистісної надійності підприємців. До них, у першу чергу, належать корислива та прагматична стадія морально-правової надійності, для якої характерною особливістю є інверсія особистісних смислів моральних цінностей у бік прагматизму й індивідуалізму. Суттєвого впливу зазнає ціннісна сфера, де на перше місце висувається ціннісна орієнтація «Виклик», яка обумовлює обрання конкуренції, як основного стилю взаємодії з оточуючими, як у повсякденному житті, так і в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з професійною діяльністю. Вони відчують себе успішними тільки тоді, коли постійно залучені до вирішення складних проблем або до ситуації змагання.

На основі визначення ваги структурних компонентів можна впевнено говорити про їх внесок в забезпечення надійності суб'єктів підприємницької діяльності. Так, для вивчення місця, ролі та ваги кожного компонента, які можуть виступати в якості детермінант особистісної надійності підприємців, нами був проведений факторний аналіз методом головних компонентів з Varimax raw обертанням. В якості критерію значимості результатів виступила факторна вага 0,40. Це дозволило виділити основні фактори психологічної основи особистості, які виступають у ролі визначальних одиниць рівня надійності суб'єкта підприємницької діяльності. Перший фактор пояснює 20,2 % загальної дисперсії, увібравши такі компоненти, як: моральна стадія надійності (0,923), правова стадія надійності (0,904), моральна нормативність (0,987), моральна мотивація (0,983), ціннісна орієнтація «Професійна компетентність» (0,869), ціннісна орієнтація «Служіння» (0,955), ціннісна орієнтація «Підприємництво» (0,879), смисложиттєва орієнтація «Мета в житті» (0,941), смисложиттєва орієнтація «Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя» (0,904), смисложиттєва орієнтація «Результативність життя або задоволеність самореалізацією» (0,934), цінності (0,976), погляд на природу людини (0,873). З урахуванням того, що цей фактор відображає ціннісно-смислову сферу особистості, він отримав назву «Аксіологічний».

Другий фактор пояснює 18,7 % загальної дисперсії, увібравши такі компоненти, як: потреба в незалежності - автономії (0,974), уміння йти на розумний (зважений) ризик (0,937), цілеспрямованість та рішучість (0,912), поведінкова регуляція (0,962), оптимістична мотивація (0,872), ціннісна орієнтація «Автономія (незалежність)» (0,971), смисложиттєва орієнтація «Локус контролю-Я» (0,952), автономність (0,874), модель подолання стресових ситуацій

«Асертивні дії» (0,953). Цей фактор описує в більшості концепти активності, відповідальності, самодостатності, інтегральності та цільності Я-концепції особистості. Його визначено як «Проактивний».

До третього фактора, який пояснює 17,2 % загальної дисперсії, увійшли такі компоненти, як: комунікативний потенціал (0,904), комунікативна мотивація (0,970), нормативна мотивація (0,901), мотивація позитивного ставлення до людей (0,894), альтруїстична мотивація (0,908), спрямованість на спілкування (0,938), контактність (0,866), гнучкість у спілкуванні (0,831), соціальний інтелект (0,988), модель подолання стресових ситуацій «Пошук соціальної підтримки» (0,934), модель подолання стресових ситуацій «Вступ у соціальний контакт» (0,931), тип копіngu «Пошук соціальної підтримки» (0,954), тип копіngu «Позитивна переоцінка» (0,802), емпатія (0,901). Даний фактор уключає як поведінкові, так і когнітивно-мотиваційні, ціннісні структури та соціальні якості, які характеризують за своїм змістом просоціальність особистості. Тому цей фактор було визначено як «Просоціальний».

Четвертий фактор (15,8 % загальної дисперсії) було утворено сукупністю наступних показників: потреба в досягненнях (0,902); губристична мотивація як прагнення до досконалості (0,922); пугнічна мотивація як активне подолання труднощів (0,916); мотивація індивідуалізації (0,863); спрямованість на справу (0,927); ціннісна орієнтація «Менеджмент» (0,943); саморозуміння (0,849); аутосимпатія (0,812); адапторський когнітивний стиль (0,817); тип копіngu «Прийняття відповідальності» (0,951); тип копіngu «Планування» (0,970); рефлексія емоцій (0,783); сприйняття власних емоцій (0,876); емоційний інтелект (0,907). Цей фактор відображає, переважно, динамічні характеристики надійності мотиваційного та поведінкового компонентів, що також знаходить свій прояв у ціннісній та когнітивній сфері і обумовлює результативність діяльності. Його було визначено як «Праксеологічний».

Концепт здатності до самоорганізації було представлено у п'ятому «Синергетичному» факторі. Він пояснює 15,6 % загальної дисперсії, до нього увійшли наступні показники: ціннісна орієнтація «Інтеграція стилів життя» (0,878); смисложиттєва орієнтація «Локус контролю-життя або керованість життям» (0,937); тип копіngu «Самоконтроль» (0,803); емоційна саморегуляція (0,819).

12,5 % загальної дисперсії пояснюється шостим фактором, який представлено, в більшості, мотиваційними, когнітивними показниками, що забезпечують реалізацію творчого потенціалу та інноваційних рішень: схильність до творчості (0,956); пізнавальна мотивація (0,907); потреба в пізнанні (0,889); прагнення до творчості (0,933); спонтанність (0,872); інноваторський когнітивний стиль (0,918); креативний тип мислення (0,872). Даний фактор визначено як «Інноваційність».

Таким чином, проведений кореляційний та факторний аналіз дозволив виділити найважливіші структурні компоненти, які обумовлюють рівень особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності, визначити типи особистісної надійності (аксіологічний, проактивний, просоціальний, праксеологічний, синергетичний, інноваційнісний).

Так, особистісна надійність за «аксіологічним» типом передбачає розвиненість гуманістично-спрямованої системи ціннісних орієнтацій, що забезпечує надійність особистості й формування світоглядних позицій, ціннісно-світоглядних ідеалів і стандартів: наявність чіткої системи індивідуальних норм поведінки; сформованість соціальної відповідальності та зрілості, визначаючи особистісний зміст підприємницької діяльності.

Особистісна надійність за «праксеологічним» типом знаходить свій прояв на четвертому та п'ятому рівнях світогляду і відповідає основному й середньому рівням розвитку підприємливості згідно з моделлю поступу EntreComp. Цей тип надійності забезпечує ефективне управління діяльністю через її всебічний самоаналіз, самооцінювання, цілеспрямоване моделювання умов і засобів удосконалення на основі синтезу теоретичних знань та емпіричного досвіду. А надійність за «аксіологічним» та «просоціальним» типом знаходить свій прояв на шостому рівні світогляду, згідно теорії спіральної динаміки, і відповідає вищому рівню розвитку підприємливості згідно моделлю поступу EntreComp.

Особистісна надійність за «просоціальним» типом, в першу чергу, обумовлює просоціальну поведінку суб'єктів підприємницької діяльності, яка за своїм змістом, механізмами й формами має багато різновидів. До основних належать: альтруїстична та допомагаюча поведінки, співробітництво, емпатія, гуманні взаємини; суто в економічній площині - це фандрайзинг, донорство, благодійність, меценатство. Особистісна надійність за «просоціальним» типом забезпечує здійснення соціального підприємництва, заснованого на соціальній відповідальності та соціальному партнерстві, як протидії затяжній соціально-економічній кризі в суспільстві, орієнтованість на високе споживання та матеріальне процвітання, прагматичність та конкуренцію ринкових взаємин, прагнення до власного благополуччя при ігноруванні інтересів інших людей, що продукує зростання егоїстичної домінантності в соціальній поведінці та руйнування фундаментальних морально-етичних цінностей, ідеалів.

Особистісна надійність за «проактивним» та «синергетичним» типом знаходить свій прояв на сьомому рівні світогляду і відповідає експертному рівню розвитку підприємливості згідно моделі поступу EntreComp. «Проактивний» тип виявляється в усвідомленні суб'єктом своїх глибинних цінностей та цілей, підпорядкованості дій життєвим принципам, незалежно від умов та обставин, прийнятті відповідальності за себе і своє життя, в таких поведінкових особливостях, як: ініціативність і активність; переконаність у наявності вибору, можливості щось змінити; налаштованість брати відповідальність; принциповість, цілеспрямованість; зміна (або вибір) обставин відповідно до своїх завдань. Особистісна надійність за «синергетичним» типом характеризує особистісний розвиток суб'єкта підприємницької діяльності не тільки як поступовий, лінійний, безконфліктний процес, а як процес, що супроводжується суперечностями, які зумовлюють трансформацію ціннісних орієнтацій, самопізнавальну й самовиховну активність. З позицій синергетики професійні рішення та дії визначаються не лише знаннями закономірностей, сформованими вміннями і навичками, змістом і результатами аналітико-синтетичної діяльності, а й через

розуміння власних психічних процесів, аналіз особливостей власного стилю роботи, власного Я.

«Інноваційнісний» тип особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності обумовлює ефект культуротворчої активності людини, витвір людської праці, зміни в соціальній поведінці людей та програму розвитку особистості, де творчий процес поєднується з інвенційно-інноваційними, адаптаційними процесами, які мають місце в інноваційних формах соціальної поведінки та саморозвитку. Згідно теорії спіральної динаміки він знаходить свій прояв на восьмому рівні світогляду і відповідає експертному рівню розвитку підприємливості згідно з моделлю поступу EntreComp.

У п'ятому розділі «Науково-практичні рекомендації щодо розвитку особистісної надійності підприємців» розкрита структура, критерії та показники особистісної оцінки підприємців; розроблена програма розвитку особистісної надійності підприємців у процесі психологічного супроводу навчальної та професійної діяльності; показана психологічна ефективність програми розвитку особистісної надійності фахівців.

Розвиток особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності може досягатися різнорівневими заходами, одним з яких є її забезпечення у процесі професійної підготовки через підвищення якості підприємницької освіти та діяльності, через організацію психологічного супроводу. Для того, щоб психологічний супровід розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності був ефективним, його організація повинна спиратися на певні принципи й мати чітко розроблену модель (Рис. 3).

Результатом вивчення особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності на третьому рівні (генетичному) стала розробка моделі розвитку мотиваційного, когнітивного, поведінкового, ціннісно-смислового, емоційно-вольового компонентів, які впливають на розвиток особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності (Рис. 3). Модель розвитку відображає: принципи розвитку особистісної надійності фахівця; змістові компоненти особистісної надійності; професійні функції (ролі); програму розвитку особистісної надійності; форми, методи та засоби розвитку особистісної надійності; моніторинг психологічної ефективності програми з розвитку особистісної надійності; рівні та критерії сформованості особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності (показники змістових компонентів особистісної надійності: ціннісно-смисловий; мотиваційний; поведінковий; емоційно-вольовий; когнітивний).

З урахуванням отриманих результатів емпіричного дослідження була створена програма розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності у процесі психологічного супроводу навчальної та професійної діяльності, яка включає наступні етапи: діагностуючий, процесуальний та оціночно-контрольний. На першому етапі розроблялася система психологічної діагностики для виявлення рівнів розвитку особистісної надійності, а також визначалися цілі й завдання, зміст і методи роботи.

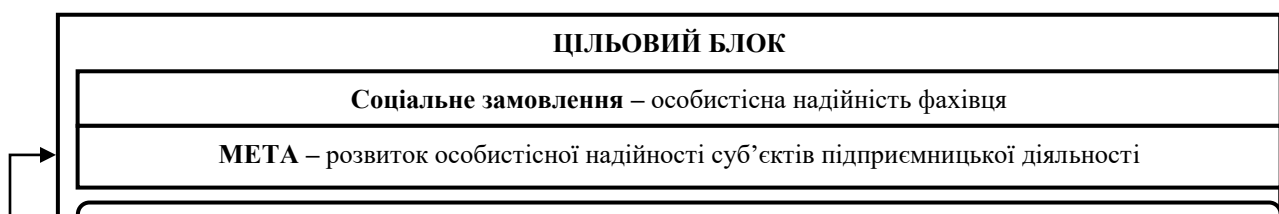

Рис. 3. Модель розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності

На другому (процесуальному) етапі здійснювалися: упровадження навчально-методичного комплексу, який складається з он-лайн курсів: «Соціальне підприємництво: дизайн-мислення та невизначеність»; «Інтегральна динаміка. Еволюція мислення, лідерства, економіки і політики»; «Дизайн-мислення для інновацій» (тривалість курсів від трьох до п'яти тижнів); реалізація програми

семінар-тренінгу «Психологія підприємництва» (32 години); апробація психотренінгової програми з розвитку психологічних компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності (72 години) та застосування організаційно-психологічної технології «Профілактика та подолання професійного вигорання у підприємців» (64 години).

Для отримання інформації, щодо професійної та особистісної динаміки досліджуваних, через 6 місяців після застосування розвивальної програми проводилися повторні експертні оцінки і психодіагностичне обстеження підприємців, з метою виявлення якісних змін за всіма психологічними компонентами особистісної надійності з використанням запропонованого комплексу методик. Отримані дані порівнювалися з аналогічними дослідженнями, які проводилися до участі у програмі. У компонентах для контрольного оцінювання обиралися саме ті показники, які склали структуру індивідуально-психологічних особливостей підприємців з оптимальним рівнем особистісної надійності у вигляді кореляційної плеяди, що складається з вершин, які відповідають ознакам змінних, з'єднаних лініями, які відображають статистично достовірні зв'язки між змінними.

Групи досліджуваних було розподілено на контрольну та експериментальну. Так, з першої групи підприємців, з оптимальним рівнем особистісної надійності, було сформовано контрольну групу, до якої увійшло 74 особи, та експериментальну - 73 особи. Підприємці другої групи досліджуваних, з достатнім рівнем надійності, було розподілено таким чином: контрольну групу склали 77 осіб, експериментальну групу - 75 осіб. Третя група досліджуваних, зі зниженим рівнем, була розподілена на контрольну - 75 осіб та експериментальну - 74 особи.

На підставі отриманих даних можна стверджувати, що рівень розвитку особистісної надійності визначається дієвістю впливу психодіагностичних освітніх, просвітницьких, консультативних, корекційно-розвиваючих психопрофілактичних заходів, становлячи основу програми з розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності у процесі психологічного супроводу навчальної та професійної діяльності. В цілому ж аналіз результатів показав, що в експериментальній групі особистісна надійність має більш сформовану і структуровану систему, ніж у досліджуваних контрольної групи. З метою визначення статистичної значущості зв'язку між показниками рівня розвитку особистісної надійності та типами особистісної надійності досліджуваних був проведений ранговий кореляційний аналіз за Спірменом (табл. 3).

Аналіз отриманих результатів доводить, що чим вище коефіцієнт рангової кореляції, тим більш однорідними є досліджувані фактори. Узгодженість показників рівнів особистісної надійності відповідно до запропонованих типів особистісної надійності в середині кожної з груп досліджуваних досить висока.

Наявність кореляції та статистичної значущості між показниками свідчить про однорідність оцінюваних показників на рівні провідних зв'язків. Це дозволяє вказувати на узгодженість типів особистісної надійності та показників рівня

особистісної надійності в ході оцінювання характеристик суб'єктів підприємницької діяльності.

Таблиця 3

Кореляція співвідношення між рівнями та типами особистісної надійності

Тип особистісної надійності	Рівні розвитку особистісної надійності					
	Оптимальний		Достатній		Знижений	
	$r^* \leq$	$p^{**} \leq$	$r^* \leq$	$p^{**} \leq$	$r^* \leq$	$p^{**} \leq$
Праксеологічний	-	-	0,814	0,05	0,801	0,05
Аксіологічний	0,868	0,05	0,843	0,05	0,642	0,01
Просоціальний	0,874	0,05	0,815	0,01	0,617	0,01
Проактивний	0,961	0,05	0,738	0,01	0,609	0,05
Синергетичний	0,885	0,05	0,642	0,05	-	-
Інноваційнісний	0,981	0,01	-	-	-	-

Примітка: r^* – коефіцієнт кореляції; p^{**} – рівень статистичної значущості.

Психосоціокультурний прояв феномена особистісної надійності, як виду соціально-економічної активності суб'єктів підприємницької діяльності, в залежності від рівня розвитку можна зарахувати до відповідного типу особистісної надійності. Так, «праксеологічний» тип надійності можна визначити на достатньому та зниженому рівнях розвитку особистісної надійності. «Аксіологічний», «просоціальний», «проактивний» типи надійності передбачають наявність розвитку психологічних компонентів особистісної надійності на всіх рівнях, «синергетичний» тип надійності визначається оптимальним та достатнім рівнем розвитку особистісної надійності. «Інноваційнісному» типу особистісної надійності відповідає лише оптимальний рівень особистісної надійності.

Таблиця 4

Результати порівняльного аналізу типів особистісної надійності досліджуваних до та після застосування розвивальної програми, у %

Досліджувані (кількість осіб)		Тип особистісної надійності, %								
		Інноваційнісний			Синергетичний			Проактивний		
		до	після	зміна	до	після	зміна	до	після	зміна
1 група	ЕГ (n=73)	3,6	6,4	+2,8*	12,6	15,9	+3,3*	27,6	30,8	+3,2**
	КГ (n=74)	3,2	4,3	+1,1	11,8	13,4	+1,6	28,3	30,1	+1,8*
2 група	ЕГ (n=75)	-	-	-	4,7	8,1	+3,4	16,9	19,4	+2,5*
	КГ (n=77)	-	-	-	5,3	6,4	+1,1	17,2	18,3	+1,1
3 група	ЕГ (n=74)	-	-	-	-	-	-	6,5	8,4	+1,9**
	КГ (n=75)	-	-	-	-	-	-	7,3	8,1	+0,8*

Примітка: ЕГ – експериментальна група; КГ – контрольна група

* Відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$

** Відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$

Проведене дослідження виявило позитивну тенденцію після використання розвивальної програми в рамках психологічного супроводу розвитку особистісної надійності. На основі аналізу даних проведеної роботи з розвитку особистісної надійності досліджуваних здійснено порівняльний аналіз типів особистісної надійності до і після експерименту (Табл. 4, 5).

За його результатами виявлено наступне. Зросла кількість досліджуваних з «інноваційнісним» типом особистісної надійності в 1 групі на 2,8 %. Позитивні зміни відбулись на рівні 3,3 % серед представників 1 групи та на рівні 3,4 % серед досліджуваних 2 групи щодо наявності «синергетичного» типу особистісної надійності. Також збільшилася частка випробовуваних серед представників 1 групи на 3,2 %, 2 групи - на 2,5 %, 3 групи - на 1,9 % осіб щодо відповідності концептів активності, відповідальності, самодостатності, інтегральності та цільності Я-концепції особистості «проактивного» типу особистісної надійності.

Таблиця 5

Результати порівняльного аналізу типів особистісної надійності досліджуваних до та після застосування розвивальної програми, у %

Досліджувані (кількість осіб)		Тип особистісної надійності, %								
		Просоціальний			Аксіологічний			Праксеологічний		
		до	після	зміна	до	після	зміна	до	після	зміна
1 група	ЕГ (n=73)	28,7	29,5	+0,8*	17,0	17,4	+0,4*	10,5	0,0	-10,5
	КГ(n=74)	29,5	29,8	+0,3	16,2	16,3	+0,1	11,0	6,1	-4,9
2 група	ЕГ (n=75)	21,2	24,1	+2,9	34,5	37,9	+3,4	22,7	10,5	-12,2*
	КГ(n=77)	21,9	22,7	+0,8	35,0	36,0	+1,0	20,6	16,6	-4,0
3 група	ЕГ (n=74)	38,2	40,1	+1,9*	46,3	49,2	+2,9*	9,0	2,3	-6,7**
	КГ(n=75)	37,4	38,9	+1,5	46,9	48,4	+1,5	8,4	4,6	-3,8*

Примітка: ЕГ – експериментальна група; КГ – контрольна група

* Відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$

** Відмінності між групами достовірні на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$

Якісні зміни в поведінкових, когнітивно-мотиваційних, ціннісних структурах та соціальних якостях, які характеризують за своїм змістом просоціальність особистості, обумовили збільшення кількості підприємців з «просоціальним» типом особистісної надійності: 1 група – 0,8 %; 2 група – 2,9 %; 3 група – 1,9 %.

Розвиненість гуманістично спрямованої системи ціннісних орієнтацій, формування світоглядних позицій, ціннісно-світоглядних ідеалів і стандартів: наявність чіткої системи індивідуальних норм поведінки; сформованість соціальної відповідальності та зрілості, як результат участі досліджуваних експериментальної групи в розвивальній програмі, обумовило збільшення кількості осіб з аксіологічним типом особистісної надійності у 1 групі на 0,4 %, у 2 групі на 3,4 % та у 3 групі на 2,9 %.

Також було зафіксовано зниження кількості осіб з «праксеологічним» типом особистісної надійності серед досліджуваних 1 групи на 10,5 % осіб, серед досліджуваних 2 групи на 12,2 % осіб та серед досліджуваних 3 групи на 6,7 % осіб. Ці зміни можна пояснити за допомогою вертикальної моделі розвитку особистості К. Грейвза. Перш за все К. Грейвз відзначає якісну відмінність стану й рівня. Стан – це прояв певних характеристик поведінки. У той час як рівень – це здатність відтворювати ці стани з власної волі. Тобто, перехід особистості на певний рівень розвитку, характеризується здатністю відтворювати певний стан за власним бажанням, тобто формуванням певного досвіду. При цьому розвиток

відбувається не плавно. По мірі свого розвитку людина долає послідовність криз. Криза розвитку – це стан, при якому подальший розвиток стає неможливим в рамках сформованих стереотипів поведінки й набору сформованих навичок.

Для подолання кризи розвитку необхідно переходити на якісно інші стратегії поведінки, що вимагають нових, раніше неосвоєних навичок. Це може проявлятися у вигляді станів. Таким чином, на будь-якому рівні людина може відтворювати стани не тільки характерні для її поточного рівня розвитку, але і стани суміжних рівнів. Однак частота їх прояву буде тим нижче, чим далі рівень, для якого цей стан є типовим, від актуального рівня розвитку людини. А стани типові для її актуального рівня розвитку будуть проявлятися найчастіше.

Авторитарний та матеріалістичний рівень світогляду (ціннісні комплекси або парадигма мислення), як базова складова «праксеологічного» типу особистісної надійності, відповідає основному й середньому рівням розвитку підприємливості як наскрізної компетентності, що знаходить свій прояв у автономії та відповідальності щодо втілення ідей і можливостей для створення, передусім, економічних цінностей і здатності генерувати цінність – від простих і передбачуваних контекстів і до складних типів середовища, яке постійно змінюється. По мірі розвитку підприємливості, як наскрізної компетентності, змін ціннісних орієнтирів, парадигм мислення відбуваються поступальні зміни рівнів розвитку особистості, які набувають регулярного й гарантованого характеру (покладання на підтримку інших, розвиток незалежності). Ці зміни знаходять свій прояв, передусім, у соціально-економічній активності суб'єктів підприємницької діяльності як психосоціокультурний прояв феномена особистісної надійності й обумовлені переходом від одного типу особистісної надійності до іншого. Такий перехід з «праксеологічного» типу особистісної надійності на «просоціальний» та «аксіологічний» можна спостерігати серед досліджуваних, що склали експериментальну групу підприємців з достатнім та зниженим рівнем особистісної надійності. Тобто, для «праксеологічного» типу надійності стратегія розвитку концентрується на конкурентній боротьбі, досягненні цілей за будь-яку ціну, в компанії переважають цінності, що відображають авторитарний та матеріалістичний рівень світогляду (ціннісні комплекси або парадигма мислення). «Симптоми» цих стратегій можна спостерігати в українській практиці соціально-економічного розвитку, що знаходить відображення як у побудові соціально-економічної політики щодо населення у справі вирішення соціально-економічних проблем, так і у способах ведення бізнесу та підприємницької діяльності. Інтересами кінцевого споживача частіше жертвують заради головної мети – отримання за будь-яку ціну прибутку, максимально задовольняючи інтереси замовника та інвестора. Для «просоціального» та «аксіологічного» типів надійності рівень світогляду (ціннісні комплекси або парадигма мислення) виявляється в соціальних зв'язках і міжособистісних взаєминах, згоді, консенсусі. Ці стратегії спрямовані на вибудовування взаємин усередині компанії, а також з державними структурами та громадськістю. При даній стратегії забезпечення інтересів можливе упровадження корпоративної соціальної відповідальності, розробка соціальних пакетів, відкриття благодійних фондів та здійснення соціального підприємництва, пов'язаного з процесами реалізації соціальних

інновацій, спрямованих на покращення життя людей за допомогою сприяння соціальним змінам.

Серед представників експериментальної групи з оптимальним рівнем особистісної надійності перехід з «праксеологічного» типу спостерігається, окрім «просоціального» та «аксіологічного», ще на «інноваційнісний», «синергетичний» та «проактивний». Характерною ознакою для цих підприємців є керування зміною, інновацією й зростанням, а також експертний рівень розвитку підприємливості як наскрізної компетентності щодо використання можливостей та ідеї і трансформування їх у цінності для інших, а рівень світогляду (ціннісні комплекси або парадигма мислення) полягає в компетентності, незалежності, свободі, гідності, системності та інтеграції.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми: моделювання психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності. За результатами дослідження сформульовано такі висновки:

1. Теоретико-методологічний аналіз засвідчив, що особистісна надійність підприємців обумовлює психічні здатності, які забезпечують включення особистості підприємця до процесу регуляції та саморегуляції підприємницької діяльності, орієнтації та самореалізації в суспільстві, оволодіння культурними, соціальними та правовими стереотипами на довіру та надійну взаємодію з колегами, партнерами та суспільством. Особистісна надійність суб'єктів підприємницької діяльності розглядається нами як індивідуально-своєрідна та неповторна ціннісно-смилова система побудови та інтерпретації підприємницької реальності. Особистісна надійність - це інтегральне психологічне утворення, представлене сукупністю компонентів особистісних структур, які забезпечують стабільність особистісно-функціонально-діяльнісних показників суб'єкта підприємницької діяльності в процесі трансформації соціокультурного простору та характеризують здатність людини до прогнозованої поведінки, пов'язаної з реалізацією соціальних взаємин відповідно до суспільних норм та ідеалів з урахуванням власного відповідального вибору.

2. Розроблено концепцію психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності згідно якої визначаються рівні аналізу особистісної надійності. Перший, провідний, рівень - теоретико-методологічний аналіз особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності як психологічної категорії, що інтегрує в собі концепти професіоналізму, суб'єктності (рівні світогляду), особистісної культури, психофізіологічні, професійні та особистісні якості. Це було розкрито в змістовній моделі особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

Другий рівень - феноменологічний аналіз особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності як психологічного явища, що пізнається шляхом опису підприємницької діяльності й дозволяє прослідкувати взаємозв'язок між

парадигмами свідомості, підприємливістю як компетенцією та типами особистісної надійності (праксеологічним, аксіологічний, просоціальний, проактивний, синергетичним, інноваційнісний), як виду соціально-економічної активності. Це обумовлює якість здійснення підприємцями відповідних ролей (функцій): «новатор-підприємець» (інноваційна); «господарник-виробник результатів» (економічна, ризикова); «керівник-адміністратор» (управлінська); «лідер-інтегратор» (соціальна, ресурсна) - у ході реалізації інноваційної (творча), економічної, організаторської, комунікативно-соціальної діяльності.

Третій рівень передбачає генетичний аналіз особистісної надійності суб'єкта підприємницької діяльності з позиції категорії розвитку, що дозволило визначити вплив компонентів особистісної надійності (мотиваційний, емоційно-вольовий, ціннісно-смісловий, когнітивний, поведінковий) на розвиток особистості підприємця та виявити в якості базового компонента особистісної надійності ціннісно-світоглядні орієнтації особистості, що знаходять своє відображення в парадигмах мислення, оволодінням підприємництвом як компетентністю.

3. Особистісна надійність суб'єктів підприємницької діяльності може бути представлена як метасистема, що складається з трьох підсистем, виділених відповідно до трьох структурних компонентів її вивчення – особистісний, діяльнісний та функціональний. Сформованість особистісної надійності визначається оптимальним, достатнім та зниженим рівнями. Останні визначаються за допомогою критеріїв сформованості показників змістових компонентів особистісної надійності: ціннісно-смісловий; мотиваційний; поведінковий; емоційно-вольовий; когнітивний та їх міри узагальненості й конкретизації на різних рівнях світогляду, розвитку підприємливості та типу надійності: праксеологічний; аксіологічний; просоціальний; проактивний; синергетичний; інноваційнісний. Особистісна надійність реалізується за допомогою трьох загальних системних функцій: інтегруюча; компенсаторна; інструментальна. На основі визначених компонентів було розроблено функціональну модель особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

4. Особистісну надійність суб'єктів підприємницької діяльності слід розглядати у зв'язку з впливом ряду об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) чинників визначення ролі й місця особистісної надійності в системі взаємозалежних суспільних явищ. Це слугує основою для аналізу її внутрішньої структури, оскільки вона формується в суспільній взаємодії. Отже, особистісна надійність являє собою різновид суспільних взаємин і регламентується правом та культурою в суспільстві.

5. Узагальнюючи різні теоретичні підходи до психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності, визначено зміст компонентів, які впливають на її розвиток: ціннісно-смісловий (морально-правові цінності, сенсожиттєві орієнтації, показники самоактуалізації); мотиваційний (мотиваційні тенденції, тип спрямованості, загальні здібності до підприємницької діяльності (потреба в досягненнях, подальшому розвитку, в автономії)); когнітивний (особливості пізнавальних процесів та інтелектуальних якостей,

рівень професійних знань та компетентностей, соціальний інтелект); емоційно-вольовий (емоційна зрілість, стійкість до емоційного вигорання, емоційний інтелект); поведінковий (модель подолання стресових ситуацій, тип реакцій на дію стресорів). На основі визначених компонентів було розроблено модель розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності, до якої було включено критерії сформованості особистісної надійності підприємців, визначено шляхи формування особистісної надійності: освіта та виховання, правове просвітництво, розвиток психологічної культури, розвиток індивідуально-психологічних властивостей особистості підприємця, психологічний супровід розвитку особистісної надійності.

6. Обґрунтування комплексу психодіагностичних методик емпіричного дослідження особистісної надійності підприємців дозволило вивчити основні компоненти, які впливають на її розвиток. Становлення кожного компонента пов'язано з формуванням його характеристик і властивостей як частини цілісної системи. Такий підхід вимагає вивчення не тільки структури, а й рівнів і типів розвитку особистісної надійності підприємців. Проведений кореляційний та факторний аналіз дозволив виділити найважливіші структурні компоненти, які обумовлюють рівень особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності, визначити типи особистісної надійності.

7. Розроблена програма розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності в процесі психологічного супроводу навчальної та професійної діяльності, яка включає наступні етапи: діагностуючий, процесуальний та оціночно-контрольний. На першому етапі розроблялася система психологічної діагностики для виявлення рівнів розвитку особистісної надійності, а також визначалися цілі й завдання, зміст і методи роботи. На другому (процесуальному) етапі представлені: навчально-методичний комплекс, який складається з он-лайн курсів; семінар-тренінг «Психологія підприємництва»; психотренінгова програма з розвитку психологічних компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності та організаційно-психологічна технологія «Профілактика та подолання професійного вигорання в підприємців». На третьому (оціночно-контрольному) етапі емпіричного дослідження здійснювався порівняльний аналіз отриманих даних.

8. У психологічній структурі суб'єктів підприємницької діяльності, які були учасниками програми розвитку особистісної надійності, виявлено певні позитивні зміни. Серед загальних тенденцій змін у смисловій сфері важливо відзначити зростання у підприємців відчуття успішності самого себе в житті, здатності впливати на хід власного життя, впевненість у принциповій можливості самостійного здійснення життєвого вибору й відчуття успішної самореалізації. Збільшився контингент осіб з характерним інноваторським когнітивним стилем, який дозволяє забезпечувати продуктивність дій в умовах непередбачуваності, неструктурованості й мінливості умов роботи, конструктивного подолання антиінноваційних бар'єрів. Також спостерігалися зміни в індивідуальному способі аналітико-синтетичного перетворення інформації – підвищився рівень креативного типу мислення. У досліджуваних якісних змін зазнав такий показник, як соціальний інтелект – інтегральна інтелектуальна здібність, яка визначає

успішність спілкування й соціальної адаптації. Відбулися зміни в системі мотиваційних тенденцій та перебудові ієрархічної і структурної організації мотиваційної сфери особистості, що характеризується помітним перевищенням рівня розвиваючих мотивів над рівнем мотивів підтримки та переважанням у мотиваційному профілі, у першу чергу, альтруїстичних і комунікативних мотиваційних тенденцій. У поведінковому компоненті провідною моделлю подолання стресових ситуацій став «вступ у соціальний контакт», домінуючим типом реакцій на дію стресорів - «планування». Подібні проблемно-орієнтовані копінг-стратегії є більш продуктивними, оскільки вони позитивно пов'язані з адаптацією, ефективністю діяльності, зниженням ризику дезадаптації у стресі, підвищенням нервово-психічної стійкості. Відзначені позитивні зміни в емоційно-вольовій сфері учасників експериментальної групи: вони стали більш активними й емоційно залученими до діяльності; підвищився рівень емоційного інтелекту, що свідчить про наявність цілого спектру компетенцій, які розкриваються в когнітивному, рефлексивному, регулятивному та особистісному аспектах. Розвиток емоційної компетентності суб'єктів підприємницької діяльності дозволяє зберегти їх психологічне благополуччя, професійне здоров'я та підвищує спроможність особистості до подолання емоційного вигорання.

9. Психосоціокультурний прояв феномена особистісної надійності, як виду соціально-економічної активності суб'єктів підприємницької діяльності, в залежності від рівня розвитку можна віднести до відповідного типу особистісної надійності.

Так, «праксеологічний» тип надійності можна визначити на достатньому та зниженому рівнях розвитку особистісної надійності. «Аксіологічний», «просоціальний», «проактивний» типи надійності передбачають наявність розвитку психологічних компонентів особистісної надійності на всіх рівнях, «синергетичний» тип надійності визначається оптимальним та достатнім рівнем розвитку особистісної надійності, «інноваційнісному» типу особистісної надійності відповідає лише оптимальний рівень особистісної надійності.

Перспектива дослідження полягає в наступному: розробка алгоритму побудови прогнозування надійності суб'єктів підприємницької діяльності на основі професійно-психологічного профілю підприємців з оптимальним рівнем надійності; вивчення процесу розвитку особистісної надійності підприємців різних видів підприємницької діяльності на різних етапах професіоналізації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

1. Лантух І.В. Психологічна структура надійності особистості в підприємницькій діяльності/ І.В. Лантух. Харків: ФОП Панов А.М., 2019. 476 с.

Розділи в монографіях:

1. Lantukh I. Research of Cognitive Style of Enterprises With Different Level of Personal Reliability/ I. Lantukh. Innovations in science: the challenges of our time: monograph. Hamiltion. Otario. Canada. 2018. P. 155-162.
2. Лантух І.В. Проблема розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності/ І.В. Лантух, О.А. Гульбс, І.Л. Литвинова, Д.В. Малєєв. Psychological safety of the personality in the changing world: The International collective monograph of edition general the professor`s I.V. Volzhentseva. Brest-Perejslov-Xmelnizkij, 2019. P. 162-182.

Підручники, навчальні і науково-методичні посібники учбові програми:

1. Лантух І.В. Методы статистического анализа в экономике, психологии и педагогике/ Под ред. И.В. Чальцевой/ И.В. Лантух, Н.В. Пазюра, В.В. Пономаренко, В.Э. Сергачова. Краматорск: изд-во ЦТРИ «Печатный дом», 2015. 260 с.
2. Лантух И.В. Практикум по математическому моделированию в экономике и психологии: учебное пособие/ И.В. Лантух, В.В. Пономаренко, В. Э. Сергачова, А.Д. Турянский. Краматорск: КЭГИ, 2016. 267 с.
3. Лантух И.В. Математическое моделирование в экономике и психологии: учебное пособие для студентов экономических и психологических специальностей/ И.В. Лантух, В.В. Лантух, О.А. Гульбс, В.Э. Сергачова. Краматорск: КЭГИ, 2016. 234 с.

Статті у вітчизняних виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України

1. Лантух І.В. До проблеми психологічної надійності суб'єктів підприємницької діяльності / І.В. Лантух// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 69-73.
2. Лантух І.В. Психологічні аспекти та характеристики ризику особистості в підприємницькій діяльності / І.В. Лантух// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип. 3. Т. 1. С. 73-78.
3. Лантух І.В. Концептуальні підходи до розвитку проблеми надійності в психологічній науці / І.В. Лантух// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип. 4. С. 48-53.
4. Лантух І.В. Психологічний супровід розвитку особистісної надійності підприємців у навчанні та професійній діяльності / І.В. Лантух// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип. 6. С. 56-61.

5. Лантух І.В. Структурно-функціональна модель розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності/ І.В. Лантух// Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: збірник наукових праць. – Острог: Вид-во НаУОА, листопад 2018. № 7. С. 53-58.

6. Лантух І.В. Дослідження індивідуальних психологічних чинників, що визначають особистісну надійність суб'єктів підприємницької діяльності / І.В. Лантух// Психологічний часопис: збірник наукових праць. 2018. № 6. Вип. 16. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. С. 140-154; doi: 1031108/ 1.2018.6.16.

7. Лантух І.В. Дослідження ціннісно-сислової сфери підприємців з різним рівнем особистісної надійності / І.В. Лантух// Психологічний часопис: збірник наукових праць. 2018. № 7. Вип. 17. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. С. 57-77; doi: 1031108/1.2018.7.17.

8. Лантух І.В. Розуміння особистої надійності суб'єктів підприємницької діяльності в контексті концепції вертикального розвитку та соціально-еволюційної теорії спіральної динаміки/ І.В. Лантух// Теорія і практика сучасної психології. Запоріжжя, 2018. № 6. С. 11-16.

9. Lantukh I.V. Psychological characteristics of training of enterprises to special activity and development of professional reliability / Lantukh I.V.// Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць. Серія «Психологія». Харків: Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2018. Вип. 65. С. 60-64.

10. Лантух І.В. Теоретичні підходи до обґрунтування психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності/ І.В. Лантух// Психологія і особистість: науковий журнал. Київ-Полтава: Вид-во Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України та Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. 2019. №1 (15). С. 211-225.

11. Лантух І.В. Вплив емоційного компоненту на надійність особистості підприємця/ І.В. Лантух// Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2018. Вип. 32. Том X. С. 59-69.

12. Лантух І.В. Дослідження індивідуальних поведінкових моделей подолання стресових ситуацій суб'єктів підприємницької діяльності з різним рівнем особистісної надійності/ І.В. Лантух// Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Психологія. Одеса. 2018. Випуск 2 (48). Том 23. С. 84-94.

13. Лантух І.В. Дослідження когнітивного компонента у структурі особистості підприємців з різним рівнем надійності/ І.В. Лантух// Український психологічний журнал: збірник наукових праць КНУ імені Т.Г. Шевченка. Київ, 2018. № 4 (10). С. 100-117.

14. Лантух І.В. Роль особистісної надійності підприємця в забезпеченні ефективності його професійної діяльності/ І.В. Лантух// Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наукових праць. 2018. № 3(47). Том 3.

Сєвєродонєцьк: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. С. 117-127.

15. Лантух І.В. Моделювання процесу розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності/ І.В. Лантух// Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. Вип. 15. С. 208-217.

16. Лантух І.В. Психологічні особливості формування професійної надійності та професіоналізму суб'єктів підприємницької діяльності/ О.В. Кобець, І.В. Лантух// Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць. Серія «Психологія». Харків: Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2019. Вип. 66. С.67-74.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав і виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Лантух І.В. Психологічні особливості взаємозв'язку між параметрами морально-правової надійності і адаптаційними можливостями суб'єктів підприємницької діяльності/ І.В. Лантух// Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: Volume 27, Number 3, 2018. Co-publ.: Publishing office: Accent Graphics Communications. Hamilton, ON, 2018. P. 81-88.

2. Лантух І.В. Структура індивідуально-психологічних особливостей підприємців з різним рівнем особистої надійності/ І.В. Лантух, Д.В. Малєєв// Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: Volume 29, Number 5, 2018. – Co-publ.: Publishing office: Accent Graphics Communications. Hamilton, ON, 2018. P. 11-22.

3. Лантух І.В. Психологічний портрет суб'єктів підприємницької діяльності/ В.В. Лантух, І.В. Лантух// Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: Volume 32, Number 2, 2019. Co-publ.: Publishing office: Accent Graphics Communications. Hamilton, ON, 2019. P. 3-10.

4. Лантух І.В. Вплив психологічної культури на розвиток особистісної надійності та успішності фахової діяльності підприємців/ І.В. Лантух, А.П. Лантух// Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: Volume 31, Number 1, 2019. – Co-publ.: Publishing office: Accent Graphics Communications. Hamilton, ON, 2019. P. 118-124.

Матеріали наукових форумів:

1. Лантух І. Психологічні детермінанти особистісних деформацій підприємців/ І. Лантух// The 6th International conference «Science and society» (August 3, 2018) Accent Graphics Communications & Publishing, Hamilton, Canada. 2018. P. 6-10.

2. Lantukh I.V. Psychological phenomenon of relationship between personality and enterprise activity/ I.V. Lantukh// The 3th International youth conference Perspectives of sciences and education (July 6, 2018) SLOVO WORD, New York, USA. 2018. P. 324-333.

3. Лантух І.В. До проблеми психологічного феномена «надійність»/ І.В. Лантух// Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, Україна, 4-5 травня 2018). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2018 С. 114-115.

4. Лантух І.В. Дослідження психологічних особливостей мотиваційної сфери суб'єктів підприємницької діяльності з різним рівнем особистої надійності/ І.В. Лантух// Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – Друге видання. Київ: Гнозис, 2018. Вип. 37 (4). Том I (23). С. 46-56.

5. Лантух І.В. Формування надійності фахівців у комерційних закладах освіти України (історичний аспект)/ І.В. Лантух// Інноваційні наукові дослідження у сфері педагогічних та психологічних наук: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 4-5 травня 2018). Київ: Таврійський національний університет ім.. В.І. Вернадського, 2018. С. 149-152.

5. Лантух І.В. Мотивація підприємницької діяльності та її надійність як ціннісний орієнтир/ І.В. Лантух// Актуальні питання застосування на практиці досягнень сучасної педагогіки і психології: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції: (Харків, Україна, 11-12 травня 2018). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2018. С. 60-64.

6. Лантух І.В. Вплив професійної деформації підприємця на порушення його надійності/ І.В. Лантух// Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Переяслав-Хмельницький, 31 травня 2018). Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 139-140.

7. Лантух І.В. Проблема надійності як інтегральна якість суб'єкта підприємницької діяльності/ І.В. Лантух// Психологічні науки: теорія і практика сучасної науки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Запоріжжя, 17-18 серпня 2018). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 22-28.

8. Лантух І.В. Особливості розвитку особистісної надійності підприємців у процесі трансформації соціокультурного простору/ І.В. Лантух// Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства: збірник наук. праць: матеріали ХУ науково-практичної конференції з проблем вищої школи (з міжнародною участю) (Сєверодонецьк, 16-17 листопада 2018) / За ред.. проф.. Ю.О. Бохонкової. Сєверодонецьк: Вид-во імені В. Даля, 2018. С. 152-154.

9. Лантух І.В. Розгляд особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності в контексті глобалізаційних трансформацій/ І.В. Лантух// Міжнародна конференція з психології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, жовтень 2018). Міжнародний журнал загальна і медична психологія. Жовтень 2018. № 1. С. 110-111.

10. Лантух І.В. Об'єктивні та суб'єктивні чинники розвитку надійності суб'єктів підприємницької діяльності/ В.В. Лантух, І.В. Лантух// Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 1-2 березня 2019). Київ, 2019. С. 70-74.

*Статті у фахових журналах,
що додатково висвітлюють матеріали дисертації:*

11. Лантух І.В. Доброчинність і доброчинний соціальний маркетинг українського підприємництва/ І.В. Лантух// Науковий вісник Полтавського університету економіки торгівлі. Серія економічні науки. Полтава, 2010. Ч. II. № 5 (44). С. 15-22.

12. Лантух І.В. Підходи до функціонального аналізу підприємництва/ І.В. Лантух// Науковий вісник Полтавського університету економіки торгівлі. Серія економічні науки. Полтава, 2011. № 1 (45). С. 14-18.

13. Лантух І.В. До питання про витoki та теоретичне обґрунтування підприємництва/ І.В. Лантух// Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія «Економічні науки». Харків, 2012. Т. 15. № 2. С. 14-21.

14. Лантух І.В. Релігійність та формування приватної ініціативи у підприємців/ І.В. Лантух// Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія «Економічні науки». Харків, 2013. Т. XVI. № 1-2. С. 22-30.

15. Лантух І.В. Соціальне підприємництво як феномен сучасного суспільства/ І.В. Лантух// Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія «Економічні науки». Харків, 2013. Т. XVI. № 3. С. 53-59.

16. Лантух І.В. До питання про підприємницький етос/ І.В. Лантух// Науковий Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. Краматорськ, 2015. № 2 (17 Е). С. 276-283.

АНОТАЦІЇ

Лантух І.В. Психологічна структура особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології – Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Київ, 2020.

На основі ґрунтовного аналізу та залученню сучасних методологічних досліджень в дисертації висвітлені методологічні підходи до психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності, описані основні категорії вивчення особистісної надійності підприємців, розкрито зміст і структуру особистісної надійності підприємців, наведені методологічні принципи дослідження психологічної структури особистісної надійності, представлені методологічні принципи дослідження психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

Виділені об'єктивні та суб'єктивні чинники особистісної надійності підприємців, описані емоційно-вольові, когнітивні, ціннісно-сміслові, комунікативні та мотиваційні компоненти психологічної структури особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності. Здійснено теоретичне обґрунтування концепції психологічної структури розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

Визначені критерії й показники оцінки рівня сформованості особистісної надійності підприємців та психологічні механізми, методи, засоби розвитку особистісної надійності підприємців.

Створена програма розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності в процесі психологічного супроводу навчальної та професійної діяльності, яка включає наступні етапи: діагностуючий, процесуальний та оціночно-контрольний. На першому етапі розроблялася система психологічної діагностики для виявлення рівнів розвитку особистісної надійності, а також визначалися цілі й завдання, зміст і методи роботи. На другому (процесуальному) етапі представлені: навчально-методичний комплекс, який складається з он-лайн курсів; семінар-тренінг «Психологія підприємництва»; психотренінгова програма з розвитку психологічних компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності та організаційно-психологічна технологія «Профілактика та подолання професійного вигорання в підприємців». На третьому (оціночно-контрольному) етапі емпіричного дослідження здійснювався порівняльний аналіз отриманих даних.

Запропоновано практикуми розвитку психологічної, комунікативної та правової культури підприємців.

Ключові слова: особистісна надійність, професійна діяльність, психологічна та правова культура, лідерство, успішність підприємців, комунікативні якості, професіоналізм підприємців.

Lantukh I.V. Psychological Structure of Personal Reliability of Subjects of Entrepreneurial Activity. – Manuscript.

Thesis for Doctoral Degree in Psychological Sciences, speciality 19.00.01 General Psychology, History of Psychology – G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. - Kyiv, 2020.

In the thesis on the basis of scientific methodological analysis of researches the state of the problem of personal reliability in contemporary psychological literature has been stated, its content and structure have been revealed. On the basis of scientific methodological analysis of the problem of personal reliability in contemporary psychological literature the essence and functional role of personal reliability of entrepreneurs' professional activity have been revealed, the analysis of the contemporary approaches to the description of entrepreneurs' professional activity has been carried out.

The essence, content and functional role of personal reliability of entrepreneurs have been defined, the concept of psychological structure of personal reliability of

subjects of entrepreneurial activity has been worked out, the systemic analysis of psychological structure of personal reliability of entrepreneurs and their professional activity has been carried out, the objective and subjective factors influencing the psychological structure of personal reliability of subjects of entrepreneurial activity have been defined, the peculiarities of professional traits and factors of organization of entrepreneurs' professional activity have been investigated, the influence of psychological and legal culture in the development of personal reliability of subjects of entrepreneurial activity has been shown.

Theoretical substantiation of the principles of the development of the concept of the research of psychological structure of personal reliability of subjects of entrepreneurial activity has been carried out, the content of the concept of psychological structure of personal reliability of subjects of entrepreneurial activity has been described, criteria and indexes of the level of the formed personal reliability of subjects of entrepreneurial activity have been defined. It is shown that the efficiency of the influence of psychological components on the development of entrepreneurs' personal reliability increases if the functions of each component, criteria of their evaluation are being taken into account and if they come forward as a single interconnected system. The content model of the development of psychological structure of personal reliability of subjects of entrepreneurial activity which includes principles, psychological conditions and leading directions of the development of entrepreneurs' personal reliability has been described.

Scientific principles: humanization of the development, determinism, systematic character, unity of the theory and practice, active and subjective approaches are fixed in the basis of the construction of the content model. It is shown that the process of the development of entrepreneurs' personal reliability is carried out most effectively due to the following psychological conditions: leadership, aspiration to the success in business, professional competence, psychological, communicative and legal culture in the content model of the development of personal reliability of subjects of entrepreneurial activity.

It has been developed: theoretical model of personal reliability of subjects of entrepreneurial activity, the outline of the structure of personal reliability, the outline of personal qualities of entrepreneurs, the outline of qualities of a successful entrepreneur in business. Objective and subjective determinants of personal reliability of entrepreneurs have been assigned. Objective determinants are social institutions and society which influence the development of personal reliability of entrepreneurs and make subjective needs, motives and interests of their activity, emotional-volitional, cognitive and communicative qualities conditional. The functional role of components which influence the development of personal reliability of entrepreneurs such as: valued-semantic, individual-behavioral, cognitive, communicative, emotional-volitional, motivational, psychological and legal cultures has been revealed and empirically substantiated.

Theoretical ideas about psychological essence of the structure of personal reliability of subjects of entrepreneurial activity, the system of psychological factors of the formation of personal reliability of entrepreneurs got further development.

Key words: personal reliability, professional activity, psychological and legal culture, leadership, success of entrepreneurs, communicative qualities, professionalism of entrepreneurs.